

treće izdanje

ROD, POL I OKVIRI

Priručnik za trans i rodno varijantne osobe, kao i njihove porodice i prijatelje_ice

queer
montenegro
montenegrin LGBTQ association

queer
montenegro
crnogorska LGBTQ asocijacija

Ministarstvo zdravlja

ROD, POL I OKVIRI

*Priručnik namijenjen trans
i rodno varijantnim osobama,
njihovim porodicama,
prijateljima_cama
i svim osobama koje
žele da saznaju više.*

AUTOR

Jovan Ulićević

IZDAVAČ

Kvir Montenegro

Omladinskih brigada br. 6

81000 Podgorica

Tel/Fax: +382 20 657 098, lokal 114

e-mail: contact@queermontenegro.org

www.queermontenegro.org

ZA IZDAVAČA

Danijel Kalezić

DIZAJN I PRELOM

Vanja Gagović

TREĆE IZDANJE

SADRŽAJ

UVODNA RIJEČ.....	06
POL, ROD I RODNI IDENTITET.....	09
TRANS „KIŠOBRAN“.....	13
Rodni identiteti.....	15
Transrodna djeca i roditelji.....	18
TRANSRODNOST I SEKSUALNA ORIJENTACIJA.....	21
PROCES PRILAGOĐAVANJA POLA - TRANZICIJA.....	23
Psihoterapija.....	27
Terapija hormonima.....	29
Operativni zahvati.....	36
METODE I POMAGALA.....	41
COMING OUT.....	45
ISKUSTVA TRANS OSOBA, PORODICE I PRIJATELJA_ICA U CRNOJ GORI.....	49
TRANSFOBIJA.....	51
VODIČ ZA POŠTOVANJE TRANS OSOBA.....	53
PROMJENA LIČNIH DOKUMENATA U CRNOJ GORI.....	69
PRAVILNIK O UTVRĐIVANJU MEDICINSKIH RAZLOGA ZA PROMJENU POLA.....	77
KORISNI KONTAKTI.....	81
POJMOVNIK.....	85
IZVORI.....	89
O KVIR MONTENEGRU.....	91

UVODNA RIJEČ

Kada u Crnoj Gori govorimo o trans i rodno varijantnim osobama, često nailazimo na reakcije koje oslikavaju strah, neznanje i predrasude. Ove reakcije prije svega potiču od nerazumijevanja razlike između pola i roda, ali i duboko ukorijenjenih rodni uloga i rodni normi predviđene za one koje društvo percipira kao „muškarce“ ili „žene“. Samim tim, sve one osobe koje nadilaze ove rodne norme ili na bilo koji način izlaze iz prostora koji im je društvo odredilo, odnosno ulaze u „prostor koji im ne pripada rođenjem“, bivaju jasno opomenute od strane društva, diskriminacijom, a često i nasiljem.

Pravila ponašanja u skladu sa rodni ulogama počinju već od malih nogu, naizgled bezazlenim uputstvima koja upućujemo djeci: „*Ne, to nije za dječake, to su igračke za djevojčice*“, ili „*Ne hodaj tako, hodaš kao muško, tako ne hodaju mlade dame*.“ Ovakvim smjernicama, djeca se od malih nogu prilagođavaju društveno prihvatljivim i unaprijed određenim normama ponašanja, zatvaraju u kutije i ograničavaju u izražavanju svog identiteta i svoje ličnosti na autentičan način.

Transrodne osobe i rodno varijantne izlaze iz tradicionalno uslovljenih normi roda i obuhvataju čitav spektar rodni identiteta – mogu se identifikovati kao muškarac, žena, nijedno ili oboje. Dakle, **transrodnost** je pojam koji obuhvata sve rodne identitete koji izlaze iz društvenih rodni okvira.

Prihvatanje trans i rodno varijantni osoba od strane društva nije od značaja samo za kvalitet života trans i rodno varijantni osoba, već kompletnog društva koje treba da brine o svim svojim članovima_cama. Koliko god se činilo da su trans osobe uvijek daleko i neko potpuno nepoznat koga sriječemo samo u novinama, sigurno da je svako barem jednom u životu sreo neku trans i rodno varijantnu osobu, ili je ima među svojim bližnjima. Transrodno ili rodno varijantno može biti naše dijete, naš brat, sestra, roditelj, rođak, osoba s kojom se družimo, osoba koju znamo iz škole ili posla, ili mi sami, i informisanje - znanje o pravilnom obraćanju trans i rodno varijantni osobama, nediskriminatornom pristupu i prihvatanju trans i rodno varijantni osoba, može u mnogome da olakša život samim trans i rodno varijantni osobama, kao i njihovoj porodici, partnerima_kama i okolini.

U znanju je spas – zato je od velikog značaja da biramo pažljivo izvore znanja i informacija. Ovo je naročito važno u slučaju trans i rodno varijantni osoba, ili bilo koje druge ranjive grupe, imajući u vidu diskriminaciju i nasilje koje trpe upravo zbog neinformisanosti, ali i pogrešne informisanosti društva. Da bismo shvatili transrodne i rodno varijantne osobe, neophodna je edukacija i informisanje društva o ovoj temi, kako bismo shvatili raznolikost ljudske vrste, kako u pogledu rodni identiteta, tako i u pogledu tjelesni karakteristika. Upravo različitosti koje su sastavni dio svih nas, čine nas jedinstvenima, te zbog toga nikako ne bi smjeli biti odbačeni ili žrtve nasilja.

Mi, kao aktivisti_kinje koji_e se bore za prava i jednakost svih ugroženih grupa i jednaka ljudska prava za sve, smatramo da je došlo vrijeme da se stane na kraj širenju iskrivljene slike o trans i rodno varijantni osobama. Nadamo se da će ovaj priručnik biti pozitivan primjer koji će slijediti svi budući tekstovi koji imaju za cilj edukaciju i pružanje informacija o transrodni i rodno varijantni osobama.

U prvom izdanju ove publikacije, dali_e smo osnovni pregled termina, kao i detaljno objasnili proces tranzicije i standarde ljekarske prakse koji su preuzeti iz knjige “Standardi zdravstvene njege transeksualni, transrodni i rodno nekonformirajućih osoba” koju je izdala WPATH (Svjetska Asocijacija Profesionalaca za Trans Zdravlje).

U drugom izdanju tekst smo promijenili_e kako bismo unaprijedili_e sami priručnik i pružili_e što detaljnije informacije konkretno o situaciji u Crnoj Gori, a koje se baziraju na sad već obimnijem iskustvu i znatno drugačijoj situaciji u odnosu na period kada smo kreirali_e priručnik prvi put.

S obzirom na to da je potreba za edukacijom o trans temama neophodna u Crnoj Gori, priručnik je nastao s ciljem pružanja informacija o pitanjima važni za transrodne i rodno varijantne osobe. Namijenjen je kako samim trans osobama, tako i njihovim porodicama, prijateljima, partnerima, i svima koji žele da se upoznaju sa ovom tematikom.

U današnjem svijetu obilja informacija i visokog stepena dostupnosti istih, znanje o trans i rodno varijantni osobama konstantno napreduje, terminologija se unapreduje, kao i standardi po kojima se vodi profesionalna struka specijalizirana za rad sa trans i rodno varijantni osobama.

Zahvaljujući sve jačem trans aktivističkom pokretu, kako u Crnoj Gori, tako i u regionu, Evropi i širom svijeta, svijest o trans temama, kao i sama vidljivost trans i rodno varijantnih osoba je znatno podignuta. Potreba za kontinuiranim unapređenjem ovog priručnika se nameće kao neophodna, te u skladu s tim pružamo *treće izdanje* priručnika „*Rod, pol i okviri*“ u nadi da ćemo na još obuhvatniji način dati potpunije informacije o svim identitetima koji spadaju pod trans „kišobran“, kao i najsavremenijoj terminologiji i standardima.

Ovaj priručnik je pisan od strane trans osoba i u konsultaciji sa trans zajednicom. Smatramo da je jedino na taj način moguće vjerodostojno pružanje informacija o trans i rodno varijantnim osobama, koje upravo žive svoje trans iskustva i živote.

POL, ROD I RODNI IDENTITET

***Pol** se odnosi na biološke karakteristike reproduktivnog sistema i može biti: muški, ženski i interpolni.*

***Rod** je promjenljiv i uslovljen je društvenim promjenama i kulturama, kao i individualnim osjećajem i potrebama.*

***Rodni identitet** predstavlja subjektivan osjećaj pripadnosti svima, jednom ili nijednom rodu.*

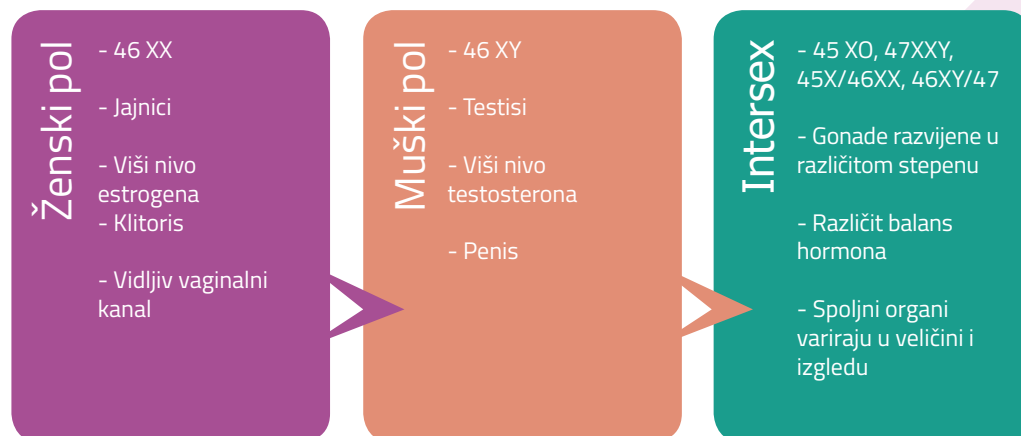
Kako je česta pojava nerazlikovanja termina **POL** i **ROD**, na samom početku neophodno je objasniti ova dva pojma. Time se definiše jasna razlika među njima u cilju lakšeg razumijevanja trans i rodno varijantnih tema.

POL predstavlja biološko svojstvo ljudi, odnosno skup bioloških polnih karakteristika kao što su: polni hromozomi, polne žlijezde, hormoni i unutrašnji i spoljašnji polni organi.

Pol može biti: **MUŠKI, ŽENSKI** i **INTERPOLNI**. Dakle, već iz same podjele se vidi da ni pol ne podliježe binarnom konstrukt, već da postoje varijacije u ovom pogledu.

Na osnovu ovih karakteristika, nauka je kreirala dvije glavne kategorije u koju se može svrstati većina ljudi: muški i ženski pol. Međutim, postoje osobe koje ne pripadaju striktno muškoj ili ženskoj kategoriji, ili pripadaju objema istovremeno, koje odlikuju razne varijacije kada su u pitanju biološke polne karakteristike i nazivaju se **INTERPOLNE OSOBE**. Termin „interpolno“ označava spektar varijacija polnih karakteristika koje su prirodna raznolikost ljudske i drugih životinjskih vrsta, što ukazuje na činjenicu da je pol spektar sa raznim biološkim varijacijama koje postoje izvan muške i ženske kategorije.

Različite medicinske i biološke nauke definišu, istražuju i analiziraju pol. Upravo medicinsko osoblje prvenstveno zaključuje i klasifikuje pol djeteta nakon rođenja, i to često na osnovu spoljnih polnih organa. Pri rođenju, kada se pol utvrđuje ljudskim okom, očekuje se da će spoljni polni organi bebe biti ili penis (> 2,5 cm) ili vaginalni otvor/klitoris (0,2 – 0,85 cm).

Na taj način se utvrđuje da li je beba muškog ili ženskog pola. Ove kategorije su „muški“ i „ženski pol“. One pripadaju „tipičnom“ razvoju pola. U slučaju da je pol nedefinisan, medicina na osnovu raznih testova daje prednost jednoj od te dvije kategorije, iako je interpolnost isto tako prirodan razvoj pola i jedna od prirodnih ljudskih varijacija, i javlja se u 1500-2000 slučajeva. Nažalost, medicina dijagnostifikuje svako odskakanje od binarnog „muško/ženskog“ koncepta, kao poremećaj polnog razvoja ili kao poremećaj rodno identiteta.

Kada je u pitanju rod, u društvu često biva poistovjećen sa polom, iz razloga što je rodni identitet velikog broja osoba podudaran sa polom pripisanim pri rođenju. Međutim, rod je promjenljiv i mijenja se kroz razvoj društva, jer je uslovljen društvenim promjenama i kulturama, kao i individualnim osjećajem i potrebama.

RODNI IDENTITET predstavlja subjektivni osjećaj pripadnosti svima, jednom ili nijednom rodu. On podrazumijeva vlastitu rodnu samokoncepciju i ne znači samo binaran koncept „muškog“ i „ženskog“.

ROD se odnosi na norme, uloge, vrijednosti, emocije, ponašanja, jezik, imena, boje, odjeću, nakit, šminku, frizuru, hobije, zanimanja, igračke... Većina osoba bez problema prihvata u potpunosti društveno zadane rodne uloge. Međutim, neke osobe negiraju ili nadilaze društveno zadane norme i očekivanja koji nisu u skladu sa individualnim osjećajem vlastitog rodno identiteta.

Ljudi svakodnevno poštuju i krše društvena očekivanja i zadate norme roda. Često je izlaženje iz rodno okvira u javnom, a ponekad i privatnom prostoru, praćeno negativnim komentarima, neodobravanjem, a ponekad i isključivanjem, nasiljem i diskriminacijom.

Naš rodni identitet, kao jak unutrašnji osjećaj doživljava sebe u određenom rodu, različitim ili svim rodovima, ili jednostavno nedoživljavanje roda, treba biti poštovan i slavljen, kao i sve naše karakteristike koje nas čine jedinstvenima i autentično nama samima.

TRANS „KIŠOBRAN“

*Transrodnost je sveobuhvatan termin
koji pokriva čitav spektar
trans identiteta.*

TRANSRODNOŠĆ se odnosi na rodne identitete i izražavanja istih koji nadilaze, modifikuju ili negiraju društveno prihvatljive norme i tradicionalne uloge. U tom smislu, transrodne osobe su one koje se identifikuju kao muškarci, žene, nijedno, oboje ili nešto drugo, a da pri tom taj identitet nije u podudarnosti sa polom pripisanim rođenjem. Termin transrodnost je, dakle, sveobuhvatan termin koji pokriva čitav spektar trans identiteta.

Neki od trans identiteta su:

Trans muškarac

Trans žena

Transrodna osoba

Transpolna osoba

Rodno nebinarna osoba

Dvorodna osoba

Gender queer

itd...

RODNI IDENTITETI

CISRODNE osobe su osobe čiji se rodni identitet u potpunosti ili u značajnoj mjeri uklapa u društveno nametnute rodne norme određene za pol koji je tim osobama pripisan pri rođenju.

TRANSRODNE osobe su osobe koje prekoračuju ili nadilaze društveno nametnute kategorije roda. Rodni identitet transrodnih osoba se u različitim stepenima razlikuje od pola koji im je pripisan pri rođenju.

Kako su društveno propisane rodne norme veoma rigidne, isključive i ograničavajuće, malo je osoba koje se "potpuno" uklapaju u njih. Često se kaže kako je većina populacije cisrodna, no pitanje je koliko bi se ljudi u tolikoj mjeri uklapalo u ove norme da osobe koje odstupaju od njih nisu stigmatizovane u društvu. Da je društvo više usklađeno sa stvarnom raznolikošću polova i rodova, termini kao "trans" i "cis" nam ne bi ni bili potrebni jer bismo svaku osobu posmatrali prvenstveno kao ljudsko biće a ne kroz prizmu pola ili roda.

Kako se transrodnost odnosi na sve one rodne identitete i izražavanja istih koji nadilaze, modifikuju ili negiraju društveno prihvatljive norme, transrodne osobe se mogu identifikovati kao muškarci, žene, nijedno, oboje ili nešto drugo. Termin transrodnost je, dakle, sveobuhvatan termin koji pokriva čitav spektar rodni identiteta, kao što su:

Transeksualna osoba – osoba koja želi i ima namjeru modifikovati svoje tijelo u cilju prilagođavanja tijela svom rodnom osjećaju, bilo kroz hormonsku terapiju i/ili operativne zahvate. Ovaj proces prilagođavanja pola se naziva tranzicija. Termin "transeksualnost" je u većoj mjeri medicinski termin, te ga jako malo trans osoba koristi kako bi opisalo svoj rodni identitet.

Trans muškarac – osoba kojoj je na rođenju pripisan ženski pol, i koja se identifikuje kao muškarac.

Trans žena – osoba kojoj je na rođenju pripisan muški pol, i koja se identifikuje kao žena.

Ovi identiteti spadaju u binarne rodne identitete, jer se osobe identifikuju u okviru binarnih kategorija roda, odnosno unutar muško-ženske podjele roda.

Međutim, postoji još mnogo trans identiteta koji spadaju u **rodno nebinarne identitete**.

RODNA NEBINARNOST – pojam koji se koristi za prikaz rodnog identiteta koji ne spada u kategoriju ni muškog ni ženskog rodnog identiteta.

NEKI OD NEBINARNIH RODNIH IDENTITETA SU:

Rodno fluidna osoba – osoba čiji se rodni identitet mijenja u zavisnosti od samog osjećaja osobe. Osoba se u ovom slučaju može osjećati nekad kao muškarac, nekad kao žena, nekad kao nijedno, a nekad kao oboje ili nešto drugo.

Birodna osoba – osoba čiji rodni identitet pripada i muškoj i ženskoj kategoriji, te se ova pripadnost može osjećati istovremeno, ili u različitim periodima života.

Polirodna osoba – osoba čiji rodni identitet obuhvata više rodni identiteta, koji mogu postojati istovremeno ili se vremenom smjenjivati.

Arodna osoba – osoba koja ne osjeća prisustvo rodnog identiteta.

Nekad, neki od ovih identiteta, mogu se nazvati i gender queer identitetom, koji je ušao u upotrebu kasnim 90-im godinama 20. vijeka i ranim godinama 21. vijeka u Sjedinjenim Državama. To je termin koji se upotrebljava da opiše osobe sa nenormativnim rodnom ili kao „kišobran“ termin za pomenute nebinarne identitete i neke druge.

Nebinarne osobe takođe mogu da modifikuju svoje tijelo kroz proces prilagođavanja pola, ali je važno tom prilikom ih ne kategorisati u skladu sa društvenim normama polnih karakteristika, već te modifikacije shvatiti jednostavno kao promjenu tijela u skladu sa potrebama osobe.

Pod trans „kišobranom“ mogu se smjestiti i neki identiteti koji podrazumijevaju isključivo rodno izražavanje koje nadilazi društvene rodne norme kao što su:

Krosdres osobe – osobe čiji rodni identitet jeste u podudarnosti sa polom pripisanim na rođenju, ali se povremeno rodno izražavaju suprotno od društveno prihvaćenog rodnog izražavanja karakterističnog za njihov pol. Na primjer, krosdres osoba može biti osoba muškog pola, koja se osjeća kao muškarac, ali se povremeno oblači u odjeću karakterističnu za žensku rodnu ulogu.

Drag queen – osoba kojoj je na rođenju pripisan muški pol, ali se za svrhe kulturnog performansa oblači u odjeću karakterističnu za žensku rodnu ulogu, često izuzetno naglašeno. Među drag queen osobama, nekad ima i transrodnih osoba.

Drag kings – osoba kojoj je na rođenju pripisan ženski pol, ali se za svrhe kulturnog performansa oblači u odjeću karakterističnu za mušku rodnu ulogu. Takođe, među drag kings osobama, nekad ima transrodnih osoba.

TRANSRODNA DJECA I RODITELJI

Q: Može li dijete biti transrodno?

A: Kao i odrasle osobe, tako i djeca i adolescenti mogu biti transrodni. Djeca razumiju rodne razlike od najranijeg djetinjstva, pa se transrodno dijete snažno identifikuje sa rodnom osobom koja osjeća najčešće od druge ili treće godine života. S obzirom na tabuiziranost ove teme, ni roditelji, a ni djeca nemaju dostupne prave informacije, i često transrodnost kod djeteta može biti pogrešno protumačena ili potpuno ignorisana.

Transrodna djeca koja izraze svoj rodni identitet, mogu postati depresivna i nesrećna, kada ih roditelji i okolina pokušaju spriječiti da se ponašaju u skladu sa svojim osjećajem. Mnogi roditelji su uvjereni da uzrok djetetove transrodnosti leži u njima samima i propustu u vaspitanju djeteta. Ovo naravno nije tačno – ništa što roditelj ili neko drugi učini ne može promijeniti djetetov rodni identitet. Iako postoji mnogo teorija koje se bave uzrokom transrodnosti, za sad je utvrđeno da rodni identitet kod ljudi postoji kao cijeli spektar, i smatra se da je transrodnost biološki uslovljena prirodna pojava.

Q: Šta roditelji mogu učiniti?

A: Česta reakcija roditelja na transrodnost djeteta je prisiljavanje djeteta da se prikloni očekivanjima i normama „prikladnog“ ponašanja za dječake i djevojčice. Iako očekivan, i svakako dobronamjeran, kako bi se djeca uklopila u socijalne norme i izbjegla potencijalne društvene poteškoće, ovaj pristup je pogrešan jer utiče jako na djetetovo samopouzdanje i dodatno ga traumatizuje.

Tokom vremena, zdravstveni radnici na polju mentalnog zdravlja su naučili da je najbolji način za pomoć transrodnoj i djeci koja se rodno ne konformiraju, upravo podrška. U brizi za dobrobit svoga djeteta, najvažnije što roditelji mogu uraditi jeste voljeti i prihvatiti svoju djecu. To znači, omogućiti im da žive na način koji ih čini srećnima – da oblače odjeću u kojoj se osjećaju dobro, da nose frizuru koju žele, da biraju svoje igračke.

Podržavati rodni identitet svoga djeteta nije lako. Međutim, prihvatanjem i pokazivanjem djetetu da ga podržavate i volite, možete mu pomoći da vodi sretniji i zdraviji život.

Istraživanja pokazuju da su kod mladih transrodnih osoba iz porodica u kojima ne osjećaju podršku, 5 puta češći simptomi depresije, 4 puta češći pokušaji samoubistva i konzumacija alkohola i sredstava koja stvaraju zavisnost, kao i da su ove transrodne osobe pod dvostruko većim rizikom da se zaraze HIV-om u poređenju sa mladima koje roditelji ne prisiljavaju da se prilagođavaju društvenim normama rodno identiteta.

Prema WPATH-u, kada su u pitanju adolescenti, kriterijumi za početak ranog procesa prilagođavanja pola odnose se na adolescente od 16. do 18. godine i obuhvataju sledeće uslove:

- rodna disforija treba da je prisutna od ranog djetinjstva
- pojačavanje rodne disforije nastupa sa početkom puberteta
- isključenost komorbiditeta sa težom psihopatologijom
- dobro poznavanje procesa prilagođavanja pola i učinka pojedinih tretmana
- postoji podržavajuća porodica i šira socijalna mreža
- u pravnom smislu potrebna je saglasnost roditelja/staratelja, kao i pozitivno mišljenje psihijatra, psihologa i socijalnog radnika

S obzirom na to da je svaka osoba individua za sebe, treba takođe imati na umu da može postojati odstupanje od ovih kriterijuma, i da svakome treba pristupiti individualno. Smatra se da je idealno početi sa tretmanom do 16te godine, kako bi se spriječila frustracija djeteta tokom razvijanja tijela i formiranja fizičkog izgleda u neželjenom smjeru.

TRANSRODNOST I SEKSUALNA ORIJENTACIJA

*Transrodne osobe mogu biti
strejt, gej, biseksualne, asexualne,
panseksualne, kao i sve druge osobe.*

Kada je transrodnost u pitanju, pojam seksualne orijentacije postane često veoma zbunjujuć. Važno je imati na umu da su pojmovi rodni identitet i seksualna orijentacija veoma različiti.

SEKSUALNA ORIJENTACIJA se odnosi na fizičku, seksualnu, emocionalnu, duhovnu i drugu privlačnost prema osobama različitog ili istog pola/roda, dok se **RODNI IDENTITET** odnosi na unutrašnji osjećaj pojedinca o sebi kao o muškoj ili ženskoj osobi, ili pak osobi koja se ne želi identifikovati kao nijedno, ili se identifikuje kao oboje.

Transrodne osobe mogu biti strejt, gej, biseksualne, asexualne, panseksualne, kao i sve druge osobe.

Kao što vrijedi za sve osobe, tako se ni za transrodne osobe ne smije pretpostaviti seksualna orijentacija na temelju njihovog rodnog identiteta ili pola. Pretpostavljati da su sve trans osobe heteroseksualne je pogrešno, isto kao što je pogrešno pretpostavljati bilo čiju seksualnu orijentaciju. Takve pretpostavke doprinose dodatnom neprihvatanju trans osoba. Kroz istoriju, medicinska struka je često pripisivala transrodnim osobama seksualnu orijentaciju na osnovu njihovog biološkog pola, što nije pravilan pristup i dodatno diskriminiše i vrijeđa trans osobe, s obzirom da većina svoju seksualnu orijentaciju definiše na osnovu svog rodnog identiteta a ne biološkog pola.

Na primjer, **TRANS ŽENA** koju privlače druge žene, identifikuje se kao lezbejka; isto tako, **TRANS MUŠKARAC** kojeg privlače žene, identifikuje se kao strejt.

PROCES PRILAGOĐAVANJA POLA - TRANZICIJA

Mi, u Kvir Montenegro, vjerujemo da je kvalifikovanje rodne različitosti kao mentalnog poremećaja oblik diskriminacije i da doprinosi dodatnoj stigmatizaciji trans osoba. Sama dijagnostika treba da se temelji na naučnim činjenicama i univerzalnim ljudskim pravima.

Prije početka uključivanja u proces prilagođavanja pola, potrebno je barem da osoba obavi razgovor sa psihologom i psihijatrom koji obavljaju dijagnostički, ali i savjetodavni i terapijski rad. Kad kod trans osobe postoje neki psihološki problemi, ili zbog kompleksnosti situacije u kojoj se osoba nalazi, ovo uključuje i više susreta sa stručnjacima iz oblasti mentalnog zdravlja. Takođe, svaka transrodna osoba koja se odluči na ulazak u proces prilagođavanja pola treba da obavi pregled kod endokrinologa, urologa, ginekologa, interniste i hirurga. Jako je važno i da o cijelom procesu bude upoznat i doktor opšte prakse koji daje upute za navedene preglede i prati cijeli proces.

Ovo su opšti standardi po kojima se vodi većina zemalja u kojima je regulisana zdravstvena zaštita trans osoba, a samim tim i naša zemlja. Ovi standardi se mogu razlikovati od zemlje do zemlje, a takođe, mogu se razlikovati od individue do individue- npr. za neke trans osobe će psihijatar i psiholog procijeniti da je potrebno više seansi, dok će za neke biti potrebno manje, što zavisi od subjektivne procjene samog stručnog lica.

Potreba za uključivanjem cijelog medicinskog tima u proces tranzicije proizilazi iz same kompleksnosti čitavog procesa, kako bi se u što većoj mjeri olakšala tranzicija trans osobama kao i život nakon nje, i kako bi se omogućila njihova što bolja integracija u društvo.

Svjetska zdravstvena organizacija je 1990. godine u Međunarodnoj klasifikaciji bolesti (ICD) u oblasti 7: „Mentalni problemi i poremećaji ponašanja“ uvrstila i sekciju *“poremećaji rodnog identiteta”* u koju spadaju:

- **F64:** poremećaj rodnog identiteta
- **F65:** poremećaj seksualnih preferenci
- **F66:** psihološki i poremećaji u ponašanju vezani za seksualni razvoj i seksualnu orijentaciju

Nedavno je započela revizija ovih kategorija koja bi trebalo da se okonča 2018. godine sa konačnim odobrenjem Svjetske zdravstvene skupštine.

To znači da će dijagnoze iz trans spektra biti skinute sa liste mentalnih oboljenja. Trans aktivisti_kinje širom svijeta podržavaju ovu akciju, a kao razloge navode nedostatak naučnih dokaza kao i rizik od diskriminacije i stigmatizacije, pogotovo djece i mladih.

SZO umjesto ove, stigmatizujuće kategorije, u novom izdanju **ICD-11**, predlaže dijagnozu *“rodna inkongruencija”* u okviru oblasti 6: „Stanja vezana za reproduktivno zdravlje“. Ova nova kategorija uključuje rodnu inkongruenciju kod adolescenata i odraslih (**6A50**), kao i rodnu inkongruenciju u djetinjstvu (**6A51**).

Ovo je jako važan korak u poštovanju trans osoba, iz razloga smanjenja stigme usljed uklanjanja etikete mentalnog oboljenja sa trans osoba.

Uključivanje *“rodne inkongruencije u adolescenciji i odraslom dobu”* u okviru seksualnog zdravlja je rezultat dugogodišnjeg zalaganja trans aktivista_kinja širom svijeta, naročito organizacija koje se bave ljudskim pravima, kao što su Global Action for Trans* Equality (GATE), Stop Trans Pathologization (STP) i Transgender Europe (TGEU). Međutim, jasno je da definicija ove *“dijagnoze”* mora biti jasno fokusirana na trans osobe koje iskažu potrebu za medicinskim tretmanima.

Nažalost, SZO nije prepoznala preporuke trans aktivista_kinja vezane za potpuno brisanje *“rodne inkongruencije u djetinjstvu”*, pa će u sljedećem periodu naročito važan zadatak civilnog sektora biti zalaganje upravo za brisanje ove kategorije kao nepotrebne. Ovaj preporuka polazi iz stava da djeca trebaju slobodu da budu ono što jesu, kao i da slobodno istražuju svoj rodni identitet bez obilježavanja dijagnozama, uzevši u obzir činjenicu da prije puberteta ne postoji potreba za medicinskim tretmanima kod djece vezano za rodni identitet, a samim tim ne postoji ni potreba za uključivanjem dijagnoze ovog tipa.

Mi, u Kvir Montenegro, takođe vjerujemo da je kvalifikovanje rodne različitosti kao mentalnog poremećaja oblik diskriminacije i da doprinosi dodatnoj stigmatizaciji trans osoba. Sama dijagnostika treba da se temelji na naučnim činjenicama i univerzalnim ljudskim pravima, te po tome treba da isključi svako kategorisanje rodnog identiteta u kontekstu poremećenog i neprirodnog.

18. oktobar je Međunarodni dan obilježavanja trans depatologizacije.

Sve je više naučnih dokaza koji ukazuju na to da je rodni identitet široki spektar, kao i da je sama transrodnost samo varijetet ljudske prirode.

Rodne uloge i norme uveliko se variraju među različitim kulturama, religijama, područjima, te je sama binarna rodna podjela vezana više za socijalni aspekt naših života, nego za samu biologiju ljudske vrste.

Stoga, smatramo da je vrijeme da se savremena medicina osloni u potpunosti na naučne činjenice i odbaci ustaljene više kulturološke, nego naučne norme.

U nastavku teksta slijede objašnjenja svih faza procesa tranzicije koje osoba prolazi ukoliko se odluči na to. Važno je napomenuti da osoba ne mora proći sve faze, već samo one koje želi.

PSIHOTERAPIJA

Početna (dijagnostička) faza odnosi se na dijagnostički rad koji obuhvata diferencijalnu obradu standardizovanim upitnicima i intervju sa samom osobom, a ako je riječ o maloljetnoj osobi, onda i s njenim roditeljima. Kod odraslih osoba bilo bi dobro da na razgovor dođe i partner_ka, prijatelj_ica, osoba iz porodice transrodne osobe ili neka druga osoba koja će biti uz osobu tokom procesa prilagođavanja pola.

Transrodne osobe treba informisati o procesu prilagođavanja pola, medicinskim zahvatima, djelovanju hormona, mogućim reakcijama okoline, prednostima same tranzicije, ali i njenim rizicima. Dalje, psiholog/psihijatar se informiše o razvoju osobe koja se želi uključiti u proces tranzicije: je li imala problema, u kakvoj je porodičnoj sredini rasla, koliko je okolina podržavajuća, kada je osoba prvi put bila svjesna svoje transrodnosti, kako je počela pokazivati ponašanja koja su rodno različita od pola pripisanog na rođenju, kako osoba funkcioniše u porodici i društvu, da li je ikad pokazivala znake psihičke bolesti, je li joj ikad postavljena dijagnoza psihičke bolesti, kakva su njena iskustva u kontaktima sa drugim osobama.

Psihijatar/psiholog nastoji steći uvid u sfere funkcionisanja osoba koje se odnose na aktivnosti, kreativne potencijale i vidove izražavanja. Neke od tema koje transrodne osobe donose na seanse odnose se na njihovu zbunjenost:

- Traže operaciju ali su ambivalentne u vezi sa samim medicinskim zahvatima
- Izražavaju snažnu želju za prilagođavanjem pola tokom početne faze, ali se kasnije predomišljaju
- Nemaju jasne želje za prilagođavanjem pola, ali ih zbunjuju osjećaji vezani za sopstveni pol/rod
- Neki izražavaju nedoumice oko svoga roda, dok drugi imaju tešku socio-ekonomsku situaciju ili porodične probleme

Ovakve teme ne moraju ukazivati na to da transrodna osoba nije sigurna u svoj rodni identitet i želju za tranzicijom, već jednostavno znači da promišlja o sebi, svom rodnom identitetu i procesu tranzicije, pri čemu joj stručno lice pomaže u rješavanju pomenutih dilema. Važno je znati da je potpuno u redu

osjećati se i zbunjeno i nesigurno. Istraživanje svog rodnog identiteta je proces koji može da traje, i osoba treba da uzme svo potrebno vrijeme za to.

S roditeljima djece i adolescenata koji su trans ili se rodno ne konformiraju obrađuju se:

1. Opšte teme: trudnoća roditelja i period nakon porođaja, odnos s braćom i sestrama, stilovi vaspitanja, slaganje roditelja, pubertet
2. Rodna pitanja u porodici i odnos između roditelja
3. Prilagođavanje pola
4. Razvoj odnosa s djetetom prije nego je dijete počelo izražavati svoj rodni identitet
5. Posljedice rodne nenormativnosti: sram i krivica kod roditelja, zlostavljanje adolescenata ako postoje indicije za to, konflikti u porodici
6. Seksualnost kod adolescenata
7. Eventualno postojanje homoseksualne orijentacije ili rodne disforije u porodici

Redovne kontrole i savjetovanje sa psihijatrom/psihologom je poželjno ukoliko osoba osjeća potrebu za istim. Sve ove procese propisuju Standardi njege Svjetske strukovne organizacije za zdravlje transrodnih osoba (WPAHT). Svi navedeni standardi i procedure procesa su potrebni upravo kako bi se osigurala optimalna zdravstvena zaštita transrodnih osoba.

Sama osoba bi trebala da odlučuje da li će i kada posjetiti psihijatra/psihologa, zatražiti njihovu pomoć i koliko će dugo odlaziti na konsultacije. Ove konsultacije nisu neophodne, ali su poželjne, kako bi se osobi olakšao sam proces tranzicije, kao samo funkcionisanje u društvu.

TERAPIJA HORMONIMA

Šta su hormoni?

Hormoni su hemijske supstance koje luče žlijezde, a krvlju putuju do svojih ciljnih ćelija u kojima se vežu za receptore i pokreću ćeliju da obavlja niz funkcija. Hormoni regulišu mnoge tjelesne funkcije, uključujući rast, seksualni nagon, glad, žeđ, probavu, metabolizam, sagorijevanje i skladištenje masnoće, nivo šećera i holesterola u krvi, reprodukciju.

Hormoni koji regulišu reprodukciju i kontrolišu sazrijevanje i razvoj „muških“ i „ženskih“ polnih karakteristika nazivaju se **POLNI HORMONI**. Polni hormoni su po hemijskom sastavu steroidi.

Tri osnovne kategorije polnih hormona su:

1. Androgeni (testosteron)
2. Estrogeni (estrogen i estradiol)
3. Progestageni (progesteron)

Obije vrste hormona zastupljene su kod svih osoba, samo u različitim koncentracijama. Kod osoba kojima je pripisan ženski pol na rođenju dominiraju estrogeni i progesteron, a kod osoba kojima je pripisan muški pol na rođenju testosteron.

Svaka osoba se razlikuje u načinu na koji njeno tijelo reaguje na polne hormone. Neke osobe se mijenjaju više od drugih, dok se kod nekih ove promjene odvijaju brže. Uzimanje veće doze od propisane, ili uzimanje dodatnih vrsta steroida uz propisanu terapiju nije dobar način ubrzanja promjena. Uzimanje većih doza od propisanih može usporiti promjene koje se žele postići (npr. višak testosterona u tijelu se pretvara u estrogen), ali i značajno može povećati zdravstveni rizik. Ako osoba smatra da joj je doza preniska, treba razgovarati s endokrinologom o mogućim opcijama.

Polni hormoni su odgovorni za:

- a) Razvoj primarnih polnih karakteristika (genitalije, polni organi)
- b) Razvoj sekundarnih polnih karakteristika (maljavost, rast grudi, dubina glasa)

Hormonska terapija igra značajnu ulogu u procesu fizičke i psihološke tranzicije tranrodnih osoba koje žele ovu vrstu terapije. Tretman je individualan, zavisi od ciljeva pojedinca, odnosu rizika i koristi, prisutnosti drugih medicinskih stanja, kao i socijalnih i ekonomskih uslova.

Hormonska terapija može, ali i ne mora prethoditi operativnim zahvatima prilagođavanja pola. Takođe, osoba može uzimati hormonsku terapiju, ali ne mora imati želju za hirurškom modifikacijom pola.

Reakciju tkiva na hormone ograničava nasljeđe i to se ne može prevazići povećanjem doze. Učinak tretmana varira od osobe do osobe, pa je potrebno veliko strpljenje i jako su važni redovni pregledi kod ljekara specijaliste.

S hormonskom terapijom se može početi nakon što je sprovedena psihološka procjena i nakon informisanog pristanka osobe. Kriterijumi za hormonsku terapiju su sledeći:

- Trajno i detaljno dokumentovano izražavanje rodnog identiteta, pozitivno mišljenje psihologa
- Punoljetnost, a u slučaju maloljetnog lica pristanak roditelja/staratelja
- U slučaju prisutnosti drugih zdravstvenih problema oni moraju biti dobro kontrolisani
- Mogućnost donošenja potpuno informisane odluke i pristanka na tretman

TERAPIJA HORMONIMA TRANS ŽENA, TRANS-FEMININIH I/ILI NEBINARNIH OSOBA

Postoje razne vrste lijekova koji se mogu koristiti kako bi se promijenio nivo polnih hormona u vašem tijelu. Hormonski tretman za trans-feminine i/ili nebinarne osobe obično uključuje estrogen ili lijek za blokiranje testosterona, ili pak njihovu kombinaciju. Nekad se toj kombinaciji dodaje i progesteron.

ESTROGEN je glavni hormon za razvoj „ženskih“ fizičkih karakteristika. Djeluje direktno na tkiva u tijelu (npr. čini da se razviju grudi), a takođe i indirektno potiskuje testosteron. Može se unositi oralno, injekcijama, preko kože (transdermalno). Upotreba estrogenskih flastera preporučuje se kod trans osoba starijih od 40 godina, onih s poremećajima zgrušavanja krvi ili istorijom venske tromboze. Transdermalni estrogen takođe ne povisuje trigliceride, onoliko koliko bi to činio estrogen uzet u vidu tablete ili injekcije, pa se preporučuje kod osoba sa povećanim rizikom za obolijevanje od srčanih bolesti.

ANTIANDROGENI su lijekovi koji blokiraju androgene, odnosno smanjuju nivo testosterona u organizmu, pa na taj način djeluju na maskuline karakteristike (npr. maljavost). Često se uzimaju u kombinaciji s estrogenom, i ako nisu uvijek nužni za aktiviranje feminizacije. Kod nekih osoba uzimanje antiandrogena smanjuje potrebnu dozu estrogena, što umanjuje zdravstvene rizike povezane sa povećanim uzimanjem estrogena.

Hormonska terapija može rezultirati: rastom grudi, smanjenjem libida i erekcije, preraspodjelom masnog tkiva u smjeru "ženske" tjelesne građe, smanjenjem snage gornjeg dijela tijela, mekšanjem kože, smanjenjem maljavosti, usporavanjem ili prestankom gubitka kose, smanjenjem plodnosti i veličine testisa. Većina ovih promjena je povratna u slučaju prestanka uzimanja hormona, iako se povećane dojke neće smanjiti do početne veličine.

PROGESTINI su lijekovi čije je uzimanje u svrhu feminizacije vrlo sporno. U većini zdravstvenih svjetskih programa koji su namijenjeni trans osobama, progestini se ne koriste jer ne postoje čvrsti dokazi njihove važnosti u podsticanju feminizacije, te zbog poznatih nuspojava koje uključuju depresiju, povećanje težine, i promjene vezane za količinu masnoće u krvi. Takođe, postoji sumnja da progestini utiču na povećanje mogućnosti za obolijevanje od raka dojke i za razvoj kardiovaskularnih bolesti.

POTENCIJALNI RIZICI HORMONSKE TERAPIJE

RIZIK	NIVO RIZIKA
Venska tromboza (rizik veći kod oralnog unošenja estrogena, nego kod transdermalnog) Stvaranje žučnih kamenaca Povišeni jetreni enzimi Povećanje težine Hipertrigliceridemija	Vjerovatno povećan rizik
Kardiovaskularne bolesti	Vjerovatno povećan rizik uz prisustvo dodatnih faktora
Hipertenzija, Hiperprolaktinemija (povišen nivo prolaktina) Prolaktinom (dobročudni tumor hipofize)	Moguć povećan rizik
Dijabetes tip 2	Moguć povećan rizik uz prisustvo dodatnih faktora
Rak dojke	Bez povećanih rizika ili dokaza o riziku

TERAPIJA HORMONIMA TRANS MUŠKARACA, TRANS-MASKULINIH I/ILI NEBINARNIH OSOBA

TESTOSTERON je glavni hormon odgovoran za stvaranje „muških“ tjelesnih karakteristika i koristi se za razvoj maskulinih karakteristika kod trans-maskulinih i/ili nebinarnih osoba. Testosteron direktno utiče na tkiva u tijelu, ali djeluje i indirektno, potiskujući proizvodnju estrogena. Ako nakon 3 mjeseca uzimanja testosterona menstrualni ciklus ne prestane, onda se na svaka 3 mjeseca mogu primati injekcije progestagena, dok testosteron ne počne djelovati. Testosteron se može uzimati oralno, transdermalno ili injekcijama, a način uzimanja testosterona utiče na brzinu odvijanja promjena.

Od hormonske terapije mogu se očekivati sledeće promjene: produbljenje glasa, povećanje klitorisa, lagano smanjenje grudi, povećanje maljavosti i muški obrazac ćelavosti. Povratne promjene uključuju povećanje gornjeg dijela tijela, povećanje tjelesne mase, povećan društveni i seksualni interes i želja, smanjenje masnog tkiva na bokovima.

Oralni testosteron je najmanje učinkovit za zaustavljanje menstruacije, a i postoje dokazi da dovodi do oštećenja jetre, pa se stoga najrjeđe koristi. Kod primjene injekcija (svake 2-4 sedmice) dolazi do naglog povećanja nivoa testosterona odmah nakon uzimanja, dok pred kraj ciklusa njegov nivo opada, što kod nekih osoba izaziva nuspojave kao npr. agresivnost kad je nivo testosterona na vrhuncu i umor/razdražljivost kada nivo testosterona opadne.

Ove pojave se mogu umanjiti uzimanjem manje doze, ali i češćom primjenom (jednom sedmično), ili prelaskom na transdermalno uzimanje. Transdermalna upotreba (flasteri, gel, krema) dovodi do istog stepena maskulinizacije kao injekcije testosterona, ali je potrebno malo više vremena da se izazove prestanak menstrualnog ciklusa i da počne rast brade/dlaka.

Dnevna doza transdermalnog testosterona omogućava stabilniji nivo testosterona u krvi. Ukoliko su osobi uklonjeni jajnici, tijelo proizvodi mnogo manje količine estrogena, pa je uobičajeno da se i doze testosterona tada smanjuju. Kako osoba stari, cilj je s najmanjom mogućom dozom testosterona postići željeni rezultat. Posebna pažnja se posvećuje očuvanju jačine kostiju, pa se uz testosteron može preporučiti dodatno uzimanje kalcijuma ili vitamina D. Ispravna doza ili tip testosterona zavisi od osobe. O prednostima i manama različitih opcija potrebno je razgovarati s endokrinologom koji ima iskustva u radu s trans osobama.

Ako osoba ima hroničnih zdravstvenih problema, ili je zabrinuta zbog specifičnih neželjenih djelovanja, ili su joj odstranjeni jajnici, endokrinolog može dati manju dozu na početku tretmana.

POTENCIJALNI RIZICI HORMONSKE TERAPIJE

RIZIK	NIVO RIZIKA
Policitemija, Povećanje težina, Akne, Androgena alopecija Apneja u spavanju	Vjerovatno povećan rizik
Povišeni jetreni enzimi, Hiperlipidemija	Moguć povećan rizik
Destabilizacija određenih psihijatrijskih poremećaja Kardiovaskularne bolesti, Hipertenzija Dijabetes tip 2	Moguć povećan rizik uz prisustvo dodatnih faktora
Gubitak koštane mase Rak dojke, Rak grlića materice Rak jajnika, Rak materice	Bez povećanih rizika ili dokaza o riziku

TRETMAN ADOLESCENATA

S obzirom na brzinu i dramatičnost razvoja kod adolescenata, tranzicija u ovom dobu se u mnogome razlikuje od one kod odraslih, pa stoga adolescenti u kontekstu tranzicije zahtijevaju poseban tretman. Standardi zdravstvene njege transeksualnih, transrodnih i rodno nenormativnih osoba propisuju sledeće 3 kategorije fizičkih intervencija kad su adolescenti u pitanju:

1. POTPUNO POVRATNE INTERVENCIJE – ovdje spada korišćenje GNRH analoga (blokatora polnih hormona) da bi se suzbila proizvodnja estrogena i testosterona, a samim tim odgodile fizičke promjene povezane sa pubertetom. Za suzbijanje menstruacije mogu se koristiti oralna kontraceptivna sredstva. Korišćenje ovih intervencija daje adolescentima dovoljno vremena da istraže svoju rodnu nenormativnost, a takođe potpomažu proces tranzicije u smislu da sprječavaju razvoj polnih karakteristika koje je problematično otkloniti nakon perioda puberteta, u slučaju da adolescent nastavi sa procesom prilagođavanja pola.

2. DJELIMIČNO POVRATNE INTERVENCIJE – uključuju terapiju hormonima u svrhu feminizacije ili maskulinizacije tijela. Dok su neke promjene izazvane hormonskom terapijom nepovratne (npr. produbljenje glasa pod uticajem testosterona), neke su povratne i mogu biti poništene uz rekonstruktivnu hirurgiju (npr. ginekomastija izazvana estrogenom). Za početak hormonske terapije, neophodno je da adolescent zadovoljava ranije pomenute uslove. Terapija hormonima za adolescente razlikuje se od one za odrasle i prilagođena je fizičkom, mentalnom i emotivnom razvoju adolescenta.

3. NEPOVRATNE INTERVENCIJE – hirurške intervencije koje su moguće tek po dostizanju punoljetstva, odnosno nakon navršene 16.godine uz saglasnost roditelja/staratelja.

OPERATIVNI ZAHVATI

Operativni zahvati u procesu prilagođavanja pola su često poslednji korak na koji se trans osobe odlučuju u svojoj tranziciji. Dok se neke trans osobe uopšte i ne odlučuju na ovaj korak, već svoj rodni identitet izražavaju i bez operativnih zahvata, za neke trans osobe ove intervencije predstavljaju nužnost kako bi funkcionisale u skladu sa svojim identitetom.

Nezavisno od toga za koju se opciju odluči trans osoba - da li da prolazi kroz operativne zahvate ili ne - treba ispoštovati njenu odluku. Ono što je važno znati jeste da odluka o podvrgavanju operativnim zahvatima ne govori ništa o rodnom identitetu osobe, odnosno da osoba nije ništa manje trans, niti da manje pripada svom rodnom identitetu ukoliko se ne odluči na ovu vrstu medicinskih intervencija procesa prilagođavanja pola. Zahtijevanje od trans osoba da se podvrgnu hirurškim zahvatima predstavlja grubo kršenje univerzalnih ljudskih prava. Svi ljudi imaju pravo da donose odluke o svom tijelu, što ih ne čini ništa manje onim osobama koje jesu. Tek onda kad shvatimo da genitalije ne određuju rod neke osobe, bićemo oslobođeni diskriminacije i nasilja sa kojim se na svakom koraku susrijeću trans osobe.

Kriterijumi za obavljanje operativnih zahvata:

1. Postojano i dokumentovano izražavanje rodnog identiteta (pozitivno mišljenje psihijatra i psihologa)
2. Sposobnost osobe da donese potpuno informisanu odluku i da svoj pristanak za sprovođenje operativnih zahvata
3. Punoljetstvo
4. Ukoliko postoje neki zdravstveni problemi, oni moraju biti tretirani na odgovarajući način
5. Hormonska terapija u trajanju od 12 mjeseci (ovaj kriterijum nije neophodan, ali je poželjan – ukoliko osoba ne može ili ne želi da uzima hormone, svakako se može podvrgnuti operativnim zahvatima)

6. Pozitivno mišljenje ljekara specijaliste interne medicine
7. Pozitivno mišljenje ljekara specijaliste endokrinologije (onda dodati ovo za hormone)
8. Pozitivno mišljenje ljekara specijaliste urologije/ginekologije
9. Pozitivno mišljenje socijalnog_e radnika_ce

Dugoročna postoperativna njega igra važnu ulogu u postizanju dobrih rezultata, kako na planu operativnih zahvata, tako i na psihosocijalnom polju. Praćenje osobe i redovni medicinski pregledi su važni kako zbog fizičkog, tako i psihičkog stanja osobe. Takođe je veoma važno napomenuti, s obzirom da terapija hormonima smanjuje mogućnost plodnosti, važno je da osobe misle o reproduktivnom zdravlju prije uzimanja hormona ili podvrgavanja operativnim zahvatima. Osobe trebaju razmisliti o mogućnostima čuvanja sperme, odnosno o zamrzavanju jajnih ćelija.

Operativni zahvati kod trans žena i trans-femininih i/ili nebinarnih osoba

Za trans feminine i/ili nebinarne osobe, operativni zahvati mogu uključivati sledeće:

- Operativni zahvati na dojčkama/grudima: augmentacijska mamoplastika (implatanti/lipofiling)
- Operativni zahvati na genitalijama: penektomija (odstranjivanje penisa), orhiektomija (odstranjivanje testisa), vaginoplastika (oblikovanje vagine), klitoroplastika (oblikovanje klitorisa), vulvoplastika (oblikovanje spoljašnjih ženskih polnih organa)
- Drugi operativni zahvati: feminizacija lica, liposukcija, lipofiling, modifikacija glasa, smanjivanje Adamove jabučice, povećanje stražnjice (implatanti/lipofiling), obnavljanje kose i druge estetske operacije.

Redosljed genitalnih operacija kod je sledeći:

- Uklanjanje testisa, spermatičnih kanala i pravljenje neovagine od postojeće kože skrotuma i penisa
- Formiranje klitorisa od dijela glansa i skraćivanje uretre (urinarnog kanala) na određenu veličinu i njegovo pozicioniranje
- Formiranje velikih i malih usana
- U ovom operativnom postupku može se po dogovoru raditi nekoliko zahvata

Moguće komplikacije

Kod augmentacijske mamoplastike (operativnih zahvata povećanja grudi) kod trans žena, mogu se, iako rijetko, javiti komplikacije poput infekcija i kapsularnih fibroza (stvaranje fibroznog tkiva oko implantanata). Moguće komplikacije vezane uz operacije genitalnih organa uključuju djelimičnu ili potpunu nekrozu vagine i stidnih usana, fistule između mokraćnog mjehura ili crijeva i vagine, suženje mokraćne cijevi, kreiranje vagine koja je premala za seksualni odnos.

I ako su operativni zahvati kojima se kreira nova vagina izvrsni po pitanju funkcionalnosti i estetike, primijećena je mogućnost pojave anorgazmije (nemogućnost doživljavanja orgazma).

Operativni zahvati kod trans muškaraca i trans-maskulinih i/ili nebinarnih osoba

Za trans maskuline i/ili nebinarne osobe operativni zahvati mogu uključivati sledeće:

- Operativni zahvati na dojnama/grudima: mastektomija (odstranjivanje grudi), formiranje "muškog" tipa grudi
- Operativni zahvati na genitalijama: histerektomija (odstranjivanje materice), ovariektomija (odstranjivanje jajnika i jajovoda), odstranjivanje vagine, oblikovanje mokraćne cijevi, uz metoidioplastiku ili faloplastiku, oblikovanje mošnica, ugradnja proteze testisa i oblikovanje penisa

- Drugi operativni zahvati: modifikacija glasa (rijetko), liposukcija, lipofiling i druge intervencije estetske prirode

Redosljed genitalnih operacija:

1. Ako se osoba odluči za metidioplastiku (mikropenis) – jedan hirurški zahvat
 - Uklanjanje materice, jajnika, jajovoda
 - Izvlačenje klitorisa i formiranje uretre kroz njega
 - Može se raditi i implantant testisa po želji osobe
2. Ako se osoba odluči za faloplastiku (penis) – više hirurških zahvata (obično dva)

- Uklanjanje materice, jajnika, jajovoda
- Formiranje penisa od kožnog flapa sa leđa, podlaktice ili butine
- Pozicioniranje i formiranje uretre
- Implantant testisa po želji osobe
- Stavljanje proteze radi omogućavanja erektilne funkcije penisa

Između ova dva zahvata mora proći najmanje šest mjeseci

3. Mastektomija (operacija odstranjivanja grudi) se može raditi istovremeno sa ovim zahvatima, ili kao poseban zahvat. Mastektomija se može raditi na 2 načina: perialveolarno (kroz bradavice) kod grudi manje veličine, ili se radi dupli rez ispod grudi, kod grudi veće veličine.

Moguće komplikacije

Kod subkutane mastektomije moguće komplikacije su nekroza tkiva bradavica, nepravilnosti vezane za izgled grudi, i veliki ožiljci. Komplikacije vezane za faloplastiku često uključuju suženja mokraćnih puteva i fistule, a u nekim slučajevima može doći do nekroze neofalusa. Metoidioplastika kojom se kreira mikropenis, rezultira uglavnom nemogućnošću mokrenja u stojećem položaju, kao i obavljanja seksualnih odnosa u smislu penetracije, dok je senzacija u mikropenisa potpuno očuvana.

Kod faloplastike se često javljaju komplikacije vezane za mokrenje, a i neizbježni su ožiljci na mjestu s kojeg je uzeto tkivo za oblikovanje penisa. Takođe, često je senzacija u neopenisu umanjena, pa može doći do pojave anorgazmije.

METODE I POMAGALA

*Steznici, packing, tucking
i umeci za grudi.*

METODE I SREDSTVA ZA TRANS MUŠKARCE I TRANS-MASKULINE I/ILI NEBINARNE OSOBE

Povezivanje grudi steznicima

Cilj je što veće izravnjavanje grudi da se dobije utisak „muških grudi“. Neke metode povezivanja mogu ozbiljno naštetiti vašem zdravlju, pa se zato treba dobro informisati o načinu stezanja, kao i dobro izabrati veličinu steznika. Nikako nemojte koristiti ljepljive trake ili kompresijske zavoje koji mogu ozbiljno ograničiti disanje, uzrokovati nakupljanje tečnosti u plućima, i stvoriti druge zdravstvene poteškoće. Postoji veliki broj osoba koje su korišćenjem ovakvog materijala za stezanje deformisali grudni koš, kao i oni kojima su ostali ožiljci i trajne povrede.

Čak i prilikom korišćenja steznika napravljenog upravo u ove svrhe treba biti oprezan, ne prekoračivati preporučeno vrijeme nošenja steznika, i nikako ne uzimati manje brojeve. Steznik se ne smije nositi duže od 8-12 sati, i nakon toga se obavezno mora skinuti kako bi tijelo imalo vremena da odmori i da „diše“.

Neke od metoda povezivanja grudi su:

NEOPRENSKI STEZNICI za pojas ili leđa: Neopren je debeli gumeni materijal, pa koža kroz njega uopšte ne diše, što uzrokuje veliki problem znojenja, neugodan miris, pa čak može dovesti i do stvaranja žuljeva.

KOMPRESIJSKI ZAVOJI: Ova metoda ne iziskuje puno novca, ali može biti jako neudobna i može izazvati teške povrede. Ako se ipak odlučite za ovu metodu, odaberite u apoteci najširi zavoj i nemojte ga stezati prečvrsto kako bi se mogli kretati u njemu i normalno disati.

SPORTSKI GRUDNJACI: Usko prijanjajući grudnjak može biti dobro rješenje za mnoge muškarce manjih grudi. Njihova prednost je što su lako dostupni, od udobnih su materijala i nisu skupi.

KOMPRESIJSKE MAJICE dizajnirane za trans muškarce ili muškarce s gineko-mastijom. Kompresijske majice izrađene su od elastičnih materijala i vrlo su udobne i prozirne. Skuplje su od ostalih metoda povezivanja, ali su vrlo efikasne.

Može se naći na sajtu:
<http://www.underworks.com/>

CHEST BANDERI – steznici napravljeni za trans muškarce

Mogu se naći na sajtovima:
<http://www.thetransitionalmale.com/BBUBmain.html#1>
<http://morf.org.uk/binder.html>
<http://www.f2mbinders.com/binding-tops/tanks>
<http://www.lesloveboat.com/>
<http://www.t-kingdom.com/>

Packing – proteze

Termin **PACKING** se koristi za proces stvaranja izgleda prepona. Takav izgled može se postići na više načina, umecima iz „kućne radinosti“ poput čarapa ili drugog materijala koji se može dobro oblikovati, nošenjem dilda u užem donjem rublju ili stabilizovanog remenom (strap on), korišćenjem proteza penisa realistično izrađenim za tu namjenu itd.

Dok neke osobe ne pridaju puno pažnje packingu, i rade to samo tokom nekih posebnih aktivnosti (npr. plivanja, vježbanja), mnogi se osjećaju nepotpuno i upadljivo ako ne nose protezu ili umetak.

Mnogi smatraju da packing nije termin koji je pogodan, jer umetak ili protezu doživljavaju kao dio svog tijela, a ne kao nešto što koriste kako bi popunili „prazan prostor u gaćama“.

STP packing (stand to pee) – ova proteza omogućava mokrenje u stojećem položaju.

KRUTI PACK – nošenje dilda ili proteze koji izgleda kao da je u erekciji i koristi se tokom seksualnih aktivnosti i penetracije. Ne preporučuje se za svakodnevno nošenje jer ne izgleda realno. Postoje proteze s dvostrukom namjenom (pack & play) koje se mogu nositi stalno, a dobre su i za penetraciju.

Može se naći na sajtovima:
<http://www.peacockproducts.com>
<http://www.ftmprosthetics.com/about.htm>
http://www.reelmagik.com/REELMAGIK/Home_Page.html
<http://www.ftm essentials.com/collections/packers>
<http://transguys.com/shop/packers>

POMAGALA ZA TRANS ŽENE I TRANS-FEMININE I/ILI NEBINARNE OSOBE

STEZNICI I PROTEZE – učinkovit način skrivanja genitalija predstavlja veliki izazov za trans-feminine i nebinarne osobe koje to žele. Nekima je dovoljno nositi rublje napravljeno za oblikovanje i učvršćivanje naslaga na ženskom tijelu ili neke druge steznike. Postoji i donje rublje koje ima posebno izrađen džep za penis i remen za stezanje prednjeg džepa kako bi se genitalije što manje vidjele (crossdressing gaffs).

Metoda koja je možda najučinkovitija je **TUCKING**, a odnosi se na podizanje testisa nazad u abdomen i savijanje penisa unazad između nogu. Tokom prvih pokušaja smještanja penisa u prostor koji se može osjetiti u abdomenu, treba posebno paziti kako ne bi došlo do povreda. Testisi trebaju nakon nježnog pritiska polako kliznuti u abdomen, a nakon popuštanja pritiska bi se trebali vratiti u skrotum. Usko donje rublje je dovoljno da bi se održao ovaj položaj.

UMECI ZA GRUDI – proteze koje se nose u grudnjaku ili pričvršćene za grudni koš, izrađene su od materijala koji oblikom, težinom, na dodir i fleksibilnošću u velikom stepenu imitira biološke grudi. Izrađuju se od silikona, pamuka, pjene, gume ili lateksa. Najbolje ih je nositi u posebno izrađenim grudnjacima s džepićima za umetke, kako bi se izbjeglo pomicanje i moguće ispadanje iz običnog grudnjaka. Prednost ovakvog grudnjaka je i u tome što što umetak od tijela dijeli jedan sloj tkanine pa se na taj način sprječavaju moguće alergijske reakcije.

COMING OUT

Bitno je da budete svjesni da ste dovoljno vrijedni kao osoba i da zaslužujete ljubav, podršku i razumijevanje kao i svi ostali. Najvažnije od svega je da volite sebe i da ne odustajete od sebe, u kakvoj god situaciji se nalazili.

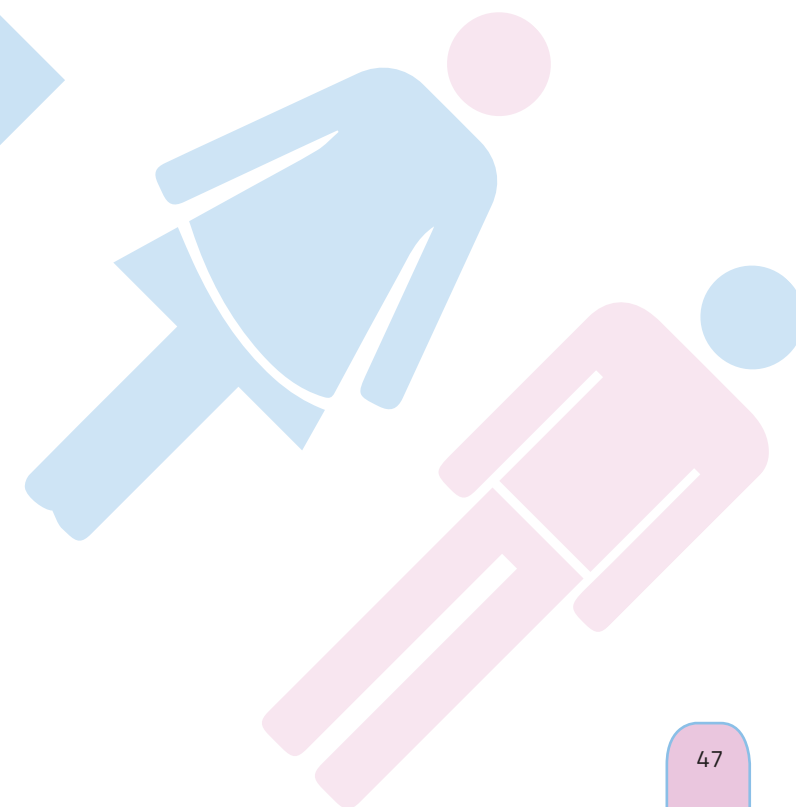
Ukoliko ste transrodna osoba, ili pripadate bilo kom od trans identiteta, u nekom trenutku svoga života ćete vjerovatno poželjeti da učinite coming out, bilo da je to samo porodici, prijateljima _cama, ili svima. U trenutku u kojem osjetite da ste spremni da kažete prvoj osobi za svoj rodni identitet, dajte sebi vremena da se pripremite. Razmislite dobro o svim opcijama i napravite „plan autovanja“, odnosno strategiju kada reći kojoj osobi, i koji je najbolji način da joj pristupite. Prije svega se zapitajte sledeća pitanja:

- **Da li znam šta želim da kažem?** Na samom početku coming out-a, ljudi obično još uvijek odgovaraju na razna zbunjujuća pitanja čak i sebi samima, i nisu sigurni da li se mogu identifikovati kao transrodne osobe. Neki znaju da su transrodni, ali nisu sigurni da znaju šta to tačno znači za njih. Ovo je OK. Možda samo želite da kažete nekome da se preispitujete i postavljate sebi sva ova pitanja. Iako možda još uvijek nemate sve odgovore, ono što je važno su vaša osjećanja.
- **Kome prvom da kažem?** Ovo može biti kritična odluka. Želite da izaberete ljude za koje smatrate da će vam pružiti najveću podršku, jer ova podrška može u mnogome da vam pomogne prilikom autovanja drugim ljudima. Takođe, imajte na umu da ovakve novosti brzo putuju. Ukoliko želite da osoba zadrži ovu informaciju za sebe, morate joj to naglasiti.
- **Da li sam dobro informisan_a i voljan_na da odgovaram na pitanja?** Reakcija ljudi na saznanje da ste transrodni može uveliko zavisiti od njihove informisanosti na ovu temu. Prije nego se autujete drugim osobama, budite sigurni da ste vi dobro informisani i da imate spremne odgovore na razna pitanja. Pitanja koja ljudi postavljaju transrodnim osobama često mogu biti previše intimna i direktna. Bitno je da znate da niste obavezni da odgovarate na svako od njih. Odgovarajte na ona pitanja na koja vam je prijatno da odgovorite, ali se potrudite da dobro objasnite osobi šta za vas znači vaš rodni identitet.
- **Da li mogu da budem strpljiv_a?** Kao što je i vama trebalo vremena da shvatite potpuno svoj rodni identitet, svoje osjećaje i želje, tako će i drugim ljudima trebati vremena da shvate vas. Razlog zašto želite da se autujete baš ljudima koje ste izabrali jeste taj što vam je stalo do njih. Ukoliko reaguju burno, to samo znači da je i njima stalo do vas. Budite spremni da im date vremena da se prilagode. Nemojte da očekujete trenutno razumijevanje. Radije im dajte vremena i trudite se da što više razgovarate.

- **Da li je ovo pravi trenutak?** Biranje trenutka je nekad ključno. Prije nego se autujete, uzmite u obzir raspoloženje osobe sa kojom želite da razgovarate, stres i moguće probleme sa kojima se nosi. Još važnije, najbolje je da trenutak bude pogodan upravo za vas, odnosno da se osjećate spremno za ovaj korak.
- **Da li je bezbjedno da učinim coming out?** Ako imate bilo kakve nesigurnosti u vašu bezbjednost vezano za coming out, dobro razmislite i prije nego bilo šta uradite pobrinite se za svoju bezbjednost.

Zapamtite, jako je važno da ne gubite nadu i samopouzdanje, da imate strpljenja i da date vremena okolini da vas prihvati. Proces coming out-a je dug proces koji zahtijeva dosta energije i truda, i kakav god da je njegov ishod, važno je da budete ono što jeste i da istrajete.

Bitno je da budete svjesni da ste dovoljno vrijedni kao osoba i da zaslužujete ljubav, podršku i razumijevanje kao i svi ostali. Najvažnije od svega je da volite sebe i da ne odustajete od sebe, u kakvoj god situaciji se nalazili.

ISKUSTVA TRANS OSOBA, PORODICE I PRIJATELJA_ICA U CRNOJ GORI

*"[...] Počeo sam da saznajem konkretno stvari
o LGBT zajednici. Sve to me je dovelo do
slova T, gdje sam se i sam pronašao."*

U okviru Kvir Montenegro funkcioniše i grupa samopodrške za trans i rodno varijantne osobe, kao i porodicu, prijatelje, partnere_ke i sve osobe koje sami_e članovi_ce žele da pozovu, pod uslovom da su punoljetni, ili u slučaju maloljetnih osoba, imaju pristanak roditelja/staratelja.

Grupa je osnovana u martu 2014. godine kada je grupi prisustvovalo 2 trans muškarca. Danas, grupi redovno prisustvuje 10-15 trans osoba, a na grupi su često i partneri_ke, kao i osobe željne da se informišu o trans temama, čuju lične priče i pruže podršku trans osobama. Grupa se bavi mnogim temama kao što su: neprihvatanje u porodici/društvu/okolini, diskriminacija, nasilje, coming out, zdravlje, pravna pitanja, seksualnost, svakodnevni život, edukativne teme itd., dakle sve teme o kojima članovi_ce žele da pričaju i sva iskustva koja žele da podijele sa drugim članovima_cama grupe.

Grupa ima određena pravila koja poštuju svi_e koji prisustvuju i koja su neophodna radi poštovanja vremena same grupe i svih osoba koje je čine. Osim grupe, trans zajednica organizuje i druženja van grupe, kojima mogu prisustvovati svi_e prijatelji_ce trans osoba.

Za prisustvovanje grupi potrebno je poslati mail na adresu trans@queer-montenegro.org ili nas kontaktirati putem telefona **+38267 135 205**, te se stupiti u kontakt sa našim koordinatorom za zaštitu i promociju ljudskih prava trans osoba Jovanom i dalje dogovoriti kontakt i način učešća na grupi samopodrške.

POČECI

M: Da sam drugačiji od drugih je u početku bilo sve što sam znao. Tek kada sam dobio nove i proširio stare vidike, počeo sam da saznajem konkretno stvari o LGBT zajednici. Sve to me je dovelo do slova T, gdje sam se i sam pronašao. Sve što je nekada bilo bez smisla, počelo se uklapati, uz savjet prijatelja da jednostavno trebamo pustiti da nas vode osjećaji i da nije nužno da se stavljamo u okvire.

L.R.: Oduvjek sam imao osjećaj da nisam kao svi, da sam drugačiji. Činjenica da sam se uvijek osjećao kao osoba „zarobljena u tijelu“ druge osobe, tačnije drugog pola, uvijek mi je bila teška.

T.S.: Kao i uvijek, prvi koraci su najteži. Sa dozom straha, ali i želje za slobodom sam odlučio da se suočim sa tim i da podijelim svoju priču. Naravno, sreo sam se pozitivnim i negativnim komentarima, ali sam imao svoje JA! U ovakvom društvu, teško je biti svoj, ali ono što mi daje snagu su ljudi koji su me prihvatili onakvog kakav jesam i koji mi pružaju maksimalnu podršku. Srećan sam zbog toga.

Jovan: Da kažem da sam oduvjek znao, slagao bih. Kada sam bio mali, znao sam da sam dječak, iako su mi svi govorili da sam djevojčica. Njihove riječi sam tek shvatio kad je počeo pubertet, pri čemu sam počeo da se stidim onoga što jesam, zbog neodobravanja na koje sam nailazio i stalnih pokušaja korigovanja mog ponašanja. Dugo vremena sam pokušavao da se prilagodim, i da izbacim iz sebe osjećaj da nešto nije u redu, da je nešto pogrešno. Na kraju, kad sam konačno shvatio u čemu je problem, počeo sam da se informišem, a zatim i da se polako oslobađam i sve više budem svoj. Ljudi koji su me do tada znali govorili su da sam otišao u „ekstrem“, da pretjerujem, da ne moram baš tako da pravim nagle odluke, međutim, nisu shvatali da nema ništa ekstremno u tome da je čovjek svoj, da sebe voli i za sebe i svoj život da se bori.

Joksim: Da sam trans sam shvatio 2011. godine kada su mi pojasnili šta znači termin „transeksualnost“. Osjećao sam se čudno jer sam shvatio da od kad znam za sebe želim da prilagodim pol svojim unutrašnjim osjećanjima, ali zbog nedovoljne informisanosti nisam znao da je uopšte moguće da priuštim sebi tu proceduru na našim prostorima.

PORODICA

M: Što se tiče moje situacije u porodici, mogu reći da stvari ne stoje baš najbolje jer izgleda da nije lako, posebno roditeljima, da se nose sa činjenicom da njihovo dijete vrši otpor prema njihovim stavovima i mišljenju da mora da bude i radi ono što mu oni kažu. Pri čemu, kao jedna trans osoba, trpim brojne uvrede. Ali sve u svemu, nađe se i poneki komentar koji obećava bolje sutra.

T.S.: Sa svojom porodicom imam OK odnos. Međutim, kad god se pomene LGBT populacija, tu već počinje svađa, praćena uvredama, pri čemu ne razmišljaju da me na taj način povrijeđuju. Kao i uvijek, te svađe završe ćutnjom, kao da se nikad ništa nije desilo.

Jovan: Sa porodicom imam prelijep odnos i pružaju mi ogromnu podršku. Međutim, nije uvijek bilo tako. Više godina smo imali mnogo problema zbog toga što sam trans. Roditeljima često nije lako da prihvate da dijete nije onakvo kakvo su očekivali, pogotovo u ovoj sredini gdje društvo osuđuje svaku različitost, i gdje je biti trans etiketa i za osobu i za samu porodicu, koja često može biti diskriminirana, kao i sama osoba. Bez obzira na to, zahvalan sam što je moja porodica odlučila da stane uz mene, i dala mi snagu da preguram operaciju, a i da se lakše nosim sa okolinom. U ovome smo zajedno, i jedni drugima dajemo snagu, nakon mnogo i lijepih i teških momenata koje smo prošli zajedno. Smatram da je podrška porodice nezamjenjiva u svakom pogledu.

Joksim: Moji ukućani su veliki dio svog života posvetili da meni bude dobro i, s obzirom na to da bi ih okolina žestoko osudila zbog toga što im je član porodice trans osoba, smatram da nema potrebe ni da znaju za tu činjenicu. Ubrzo ću završiti studije, zaposliti se i totalno osamostaliti. Tada ću biti u mogućnosti da završim tranziciju bez znanja većeg dijela porodice, jer na kraju krajeva, to radim zbog sebe, a ne zbog njih. Za mene znaju ljudi sa kojima se družim, kao i dvoje ljudi iz porodice. Rekao sam im jednostavno da bih volio od sad da me zovu drugim imenom, na šta su odreagovali pozitivno, pri čemu bih izdvojio bratov komentar koji me oduševio: "Samo sam te čekao."

PRAVILA GRUPE SAMOPODRŠKE

TAČNOST

NA GRUPE SE DOLAZI U UNAPRIJED DOGOVORENO VRIJEME.
UKOLIKO NEKO ZNA DA ĆE KASNITI U OBAVEZI JE DA
KAŠNJENJE BLAGOVREMENO NAJAVI.

ČLANOVI GRUPE

GRUPA JE OTVORENA ZA SVE TRANS* I RODNO VARIJANTNE OSOBE.
CIS OSOBE MOGU PRISUSTVOVATI GRUPI SAMO KADA SE ČLANOVI
GRUPE PRETHODNO SLOŽE OKO TOGA
I ODABERU TERMIN ZA TU PRILIKU.

POVJERLJIVOST

NIKO NE SMIJE BEZ DOZVOLE OTKRIVATI
NEČIJI IDENTITET VAN GRUPE.

PRAVILO "DALJE"

SVAKO IMA PRAVO DA KAŽE "DALJE"
KADA U KRUGU DOBE RED NA NJEGOVU
I NE DIJELI SVOJU PRIČU UKOLIKO NE ŽELI.

LIČNE INFORMACIJE

NIKO NIJE OBAVEZAN DA DIJELI LIČNE INFORMACIJE O SEBI.
SVAKO MOŽE OTKRITI O SEBI ONOLIKO KOLIKO ŽELI.

ŽALBE

UKOLIKO NEKI ČLAN IMA ŽALBU NA RAD GRUPE
ILI NEKOG DRUGOG ČLANA, NA TU TEMU SE DISKUTUJE
I RJEŠAVA PROBLEM PRIJE POČETKA RADA GRUPE
A ONDA SE NORMALNO I NEOMETANO NASTAVLJA
SA RADOM PREDVIĐENIM ZA TAJ DAN.

GOVOR IZ "JA"

SVAKI ČLAN IMA PRAVO GOVORITI SAMO U SVOJE IME.
NE SMIJE PREPRIČAVATI TUĐE PRIČE UNUTAR ILI IZVAN GRUPE
UKOLIKO NEMA SAGLASNOST OSOBE O KOJOJ SE RADI.

PONAŠANJE

U GRUPI SE NE TOLERIŠE NEPOŠTOVANJE,
VRIJEDANJE ILI BILO KAKAV OBLIK AGRESIVNOG PONAŠANJA.
SVI ČLANOVI MORAJU POŠTOVATI SVAČIJU LIČNOST I IDENTITET,
ZAMJENICE KOJE OSOBA PREFERIRA, KAO I PRIČU KOJU PRIČA.

AKTIVNO SLUŠANJE

SVI ČLANOVI TREBA DA SLUŠAJU OSOBU KOJA PRIČA,
BEZ PREKIDANJA I UPADANJA U RIJEČ.

KRŠENJE PRAVILO

OSOBA KOJA KRŠI PRAVILO ĆE BITI ZAMOLJENA DA
NAPUSTI GRUPU UKOLIKO NAKON OPOMENE I DALJE
NASTAVI SA NEPOŠTOVANJEM PRAVILO.

CIGARETE

NISU DOZVOLJENE.
UKOLIKO GRUPA TRAJE DUŽE OD 1H MOŽEMO
IMATI PAUZU OD 10 MINUTA ZA PUŠENJE.

PSIHOAKTIVNE SUPSTANCE

SVAKO KO DOBE NA GRUPU POD UTICAJEM ALKOHOLA
ILI NARKOTIKA BIĆE ZAMOLJEN DA NAPUSTI GRUPU ODMAH.
KORIŠĆENJE PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI NA GRUPAMA
NIJE DOZVOLJENO.

KORIŠĆENJE MOBILNIH TELEFONA NIJE DOZVOLJENO, IZUZEV U HITNIM SLUČAJEVIMA.

DRUŠTVO

M: Slagaću ako kažem da bih opstao bez podrške drugih ljudi. Kao i svima, ona je i meni potrebna, kako poznanika, tako i bliskih ljudi. Veoma mi je bitno da postoje osobe kojima u bilo kom momentu mogu da se obratim, i u najmanju ruku da dobijem savjet. Da bi opstali u ovom društvu, bitno je da budemo zajedno i pružamo podršku jedni drugima, a takve stvari su uvijek dobrodošle.

T.S.: U ovakvom okruženju koje ne prihvata bilo kakvo odudaranje od „normalnog“ ponašanja i gdje se nameću određeni obrasci razmišljanja i stavova, izuzetno je teško biti ono što jesi. Posebno kad je u pitanju rodni identitet, što je kod nas i dalje ogromna tabu tema. Situacija u društvu koje zna za mene i koje me podržava je mnogo bolja nego na početku, jer se ponašam u skladu sa svojim osjećanjima i potrebama, dok u društvu koje ne zna za mene sam zatvoren i neprijatno se osjećam, jer ne mogu biti ono što jesam. Ovakvo stanje u društvu bi u mnogome mogla poboljšati veća informisanost i upoznavanje ljudi sa trans temama.

L.R.: Osobe za koje smatram da treba da znaju da sam trans, znaju. Bliže rečeno, krug prijatelja. Većinom su oni znali i prije nego sam im rekao, tako da nisam imao problema sa tim. Što se tiče njihove reakcije, prihvatili su sve pozitivno. Često reakcija zavisi od osobe do osobe – da li im to predstavlja problem, da li se obaziru na prihvaćenost u društvu i slično. Volio bih da ljudima za prihvatanje osobe „status“ trans osobe ne predstavlja problem, već da im je važna sama osoba, dok smatram da se ne treba obazirati na ljude koji to ne prihvataju.

Jovan: Srećom, nikad nisam imao veće probleme u društvu zbog izražavanja svog identiteta. Kad sam bio tinejdžer, postojao je period kad sam se povukao jer sam stalno doživljavao neprijatne situacije u smislu dobacivanja, ismijavanja, dovođenja u pitanje moga roda. Vremenom ta se situacija mijenjala, samim tim što sam ja bivao samouvjereniji, više sam razgovarao s ljudima, više ih informisao. Sad vidim sve više mladih i hrabrih trans osoba koje su aut u društvu, što znatno utiče na svijest društva i prihvatanje trans osoba. Što je jača trans zajednica, to će i situacija u društvu biti bolja. Svaka priča je bitna, i svaka priča ostavlja jak utisak među ljudima.

Joksim: Smatram da život trans osoba nije toliko težak. Živimo u sredini u kojoj je većina ljudi vaspitana da je sve što se kosi sa našom tradicionalnom kulturom neprirodno, većina čak i ne želi da proba da koriguje svoje stavove. Baš zbog toga mislim da trebamo biti svjesni svoje okoline, djelimično joj se prilagoditi i ne očekivati previše. Najteže u vezi života kao trans osobe morao bih izdvojiti činjenicu da moram da se školujem pod imenom koje ne želim, da se izražavam kako ne želim, da budem u ženskoj svlačionici, ženskoj spavaoni... Međutim, sebe smatram osobom koja ima jaču psihi od većine mojih vršnjaka i s obzirom na to, ne dozvoljavam da me apsolutno išta "dotakne", jer znam da će to sve jednog dana doći na svoje. Samim tim bih svim trans osobama poručio - ne žuri nigdje, jer čim imaš cilj naći ćeš i put. Strpljenje je ključ svega.

ISKUSTVO JEDNE MAJKE

“Kada sam saznala da mi je dijete transrodno, osjećala sam se grozno. Osjećala sam se kao da se gušim. Sva moja očekivanja: da će moja djevojčica da uradi sve kako treba - završi fakultet, zaposli se, uda se, rodi djecu, pala su u vodu. Na samom početku sam bila ljuta, pa zatim razočarana, onda tužna. Često sam se pitala u čemu sam pogriješila, čime sam ovo zaslužila, kakav grijeh plaćam, kakvu grešku u svome genetskom kodu nosim.

Dugo nisam mogla da razumijem njegov osjećaj, mislila sam da je to neki njegov hir, da tako želi da prikrije svoju seksualnu orijentaciju. Mnogo puta sam mu čak rekla da ode iz kuće ako želi, ne misleći to zapravo, i mnogo puta sam se svađala s njim ne bih li ga odvrtila od ideje za “promjenom pola”. Sve je to proizlazilo iz moga straha za njegov život, straha od toga da će ga diskriminirati, maltretirati, vršiti nasilje nad njim, da neće moći da ima normalan život. Od trenutka kad sam saznala da je trans, počela sam da se mnogo informišem i da shvatam da biti transrodan nije “bolest modernog doba”, već da je prisutno oduvijek, samo je sad sve više hrabrih ljudi koji su spremni da to kažu okolini. Shvatila sam da volim moje dijete bez obzira na sve i da ću mu uvijek biti podrška. Znam da je moj sin dobra osoba, da ne laže, ne krade, nikad nikome nije učinio ništa nažao, i to je najbitnije.

Ova sredina nije i dalje spremna da prihvati različitosti, zbog čega i dalje strahujem za njega, iako mi je lakše jer vidim da do sad nije imao nikakvih problema, ali nadu mi daje što se čini da stvari idu na bolje i da ljudi polako počinju da se informišu i prihvataju trans osobe kao jednake u našem društvu.

Niko od nas ni ne sluti kakav će život da ima dijete koje smo rodili. Svi rodimo djecu uz nadu da će imati lak i uspješan život, ali nekad to nije slučaj. Nekad se dese stvari koje su se desile nama, i kao što se desilo mnogim ljudima koji imaju trans djecu. Međutim, mi smo tu za našu djecu, a ne da im okrećemo leđa i da ih se stidimo. Tu smo da im budemo podrška, jer su naša djeca naš ponos i naše najveće blago.

Zahvalna sam prije svega njemu, a zatim i cijeloj porodici što su ga prihvatili i podržali, i što se nisu obistinili moji strahovi da će porodica da nam se raspadne. Moj sin je ostao i nakon promjene isti kao i prije, shvatila sam da se on kao osoba nije u ničemu promijenio, i da će uvijek biti moje dijete, koje ću voljeti i uz koje ću biti, kao i uz svu svoju djecu, bez obzira na sve.

Zato poručujem svim roditeljima - budite uz svoju djecu, jer je njima teže nego svima nama."

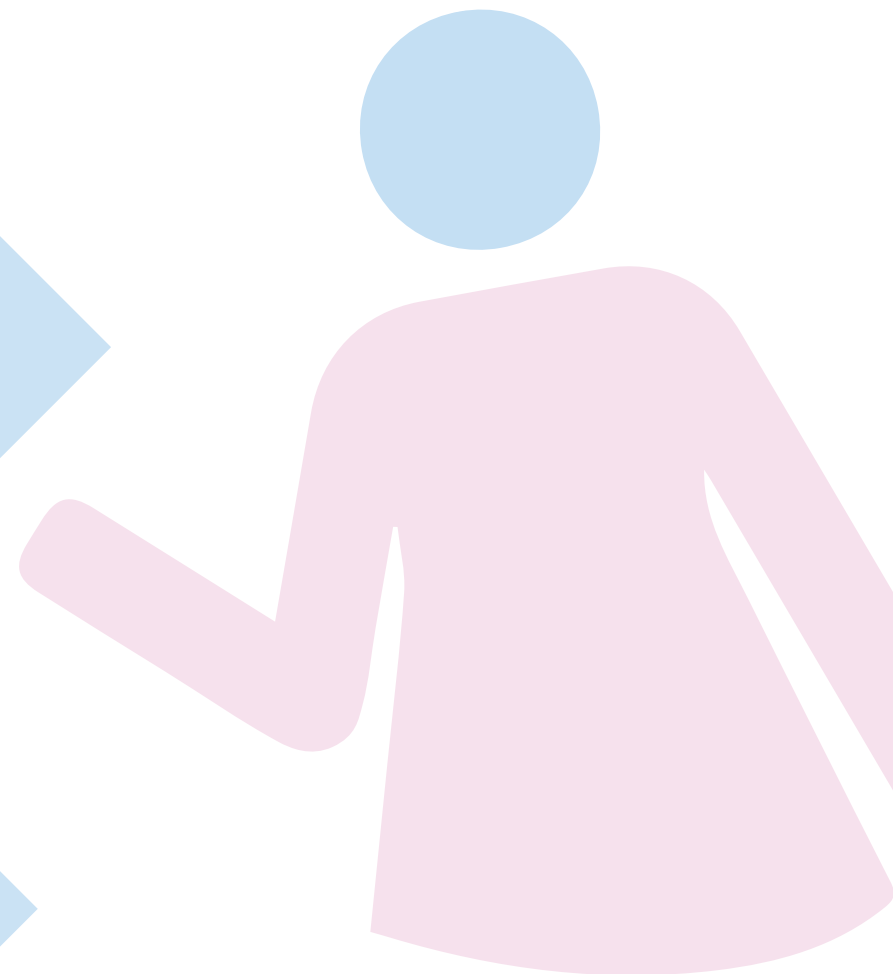
ISKUSTVO JEDNOG BRATA

"Kad sam saznao, kad mi je rekao, nije mi bilo sve jedno. Mislio sam "Imam sestru 23 godine, a sad se sve mijenja". Malo sam se i povukao od društva u školi, iako niko od njih nije znao, jer mi je to tada bilo čudno, nešto novo.

Dosta vremena sam proveo misleći o svemu tome i zaključio sam da to nije stvar koju treba shvatiti kao problem. Shvatio sam da smo mi porodica i da trebamo da budemo tu jedan za drugog. To je ono što on želi, to je ono što on jeste čitav svoj život. A onda je došao dan kad je trebao da se operiše. Nisam se bojao za njega uopšte, čak sam bio malo uzbuđen od svega toga, u pozitivnom smislu naravno. Znali smo uveče na skajpu da se okupimo i pričamo sa njim, i svakog puta si mogao da vidiš koliko je on srećan bio dok smo pričali. Nikad nije bio toliko srećan kao poslije operacije.

Danas me često ljudi sa faksa pitaju je li mi brat trans. I šta drugo da im kažem nego jeste. A poslije tog pitanja slijedi često niz pitanja o njemu, o meni, o našem odnosu. Ljudi ostanu zadivljeni poslije našeg razgovora. Najčešći odgovor njihov je "Kako je meni to vrh", a iskreno rečeno i jeste "vrh" jer shvatiš dosta stvari. Ja prije nisam razumio takve osobe, nije mi ni padalo na pamet da član naše porodice može biti takav. A onda kad se nešto ovako desi, ukapiraš da je to normalno. Da to ljudi rade zbog sebe, da bi bili srećni, da bi bili ono što stvarno jesu.

Možda da se ovo nikad nije desilo, ja ne bih shvatio sve te stvari koje sad shvatam i prihvatom. I stvarno sam ponosan na svog brata jer ne mogu svi da urade ono što je on uradio. "

TRANSFOBIJA

Insistiranje na tome da transrodne osobe prihvate svoj biološki pol kao nešto što je stvarnije od njihovog rodnog identiteta, ogleda se i u odbijanju korišćenja pravih zamjenica u obraćanju trans osobi.

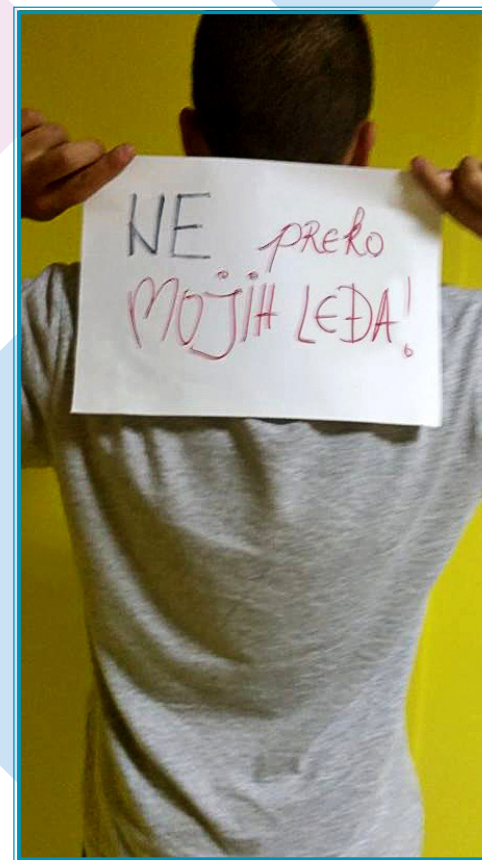
Ono što je karakteristično za trans osobe, jeste da se ne uklapaju u uske okvire rodni uloga, ne prihvatajući norme koje im nameće društvo, koje vrši strogu podjelu uloga na muške i ženske. Kada se susrijećemo sa osobama čije se rodno izražavanje ne poklapa sa polom koji im je pripisan po rođenju, često naša reakcija može biti negativna i diskriminišuća, često ćemo tu osobu okarakterisati kao „muškobanjastu ženu“ ili „feminiziranog muškarca“, ili ćemo upotrijebiti još gore izraze. U pozadini ove naše reakcije stoji uvjerenje da postoje samo 2 roda: muški i ženski, i da su oni uvijek u skladu s polom.

Transfobija je termin koji se koristi kako bi se opisale predrasude i diskriminacija prema osobama koje prekoračuju ili narušavaju uske rodne uloge, pravila i stereotipe. Transfobija se manifestuje u reakcijama straha, mržnje, gađenja ili diskriminišućeg ponašanja prema osobama čiji rodni identitet i/ili rodno izražavanje nije u skladu sa polom pripisanim rođenjem.

Negativne reakcije prema trans osobama mogu biti različite, od izbjegavanja kontakta sa tom osobom, negiranja njenog rodno identiteta, pa do omalovažavanja, vrijeđanja i fizičkog nasilja. Insistiranje na tome da transrodne osobe prihvate svoj biološki pol kao nešto što je stvarnije od njihovog rodno identiteta, ogleda se i u odbijanju korišćenja pravih zamjenica u obraćanju trans osobi. Nerijetko, transrodne osobe čuju razne komentare od svojih sagovornika, kao što su: „Izgledaš kao prava žena, nikad ne bih rekao _la da nisi žena.“, „Šta si ti zapravo?“, „Pa nisi još žena/muškarac dok se ne operišiš.“ Itd. Ove izjave nekad i nisu zlonamjerne, ali njihov diskriminišući ton ostavlja jak uticaj na transrodne osobe.

Složeniji oblici diskriminacije prema trans osobama posebno su vezani za temu operacija. Osobe koje nemaju želju za operacijom ili prolaze samo djelimično kroz tranziciju ne ostvaruju jednaka prava, niti su jednako tretirane kao postoperativne trans osobe. Jedno od naših temeljnih prava je pravo da odbijemo invazivne medicinske intervencije na našem tijelu. Prema tome grubo je kršenje ljudskih prava zahtijevanje od osobe da se podvrgne sterilizaciji ukoliko to ne želi, kao i da se podvrgne raznim kozmetičkim zahvatima kako bi više odgovarala rodni stereotipima koje mi smatramo prihvatljivim.

S druge strane, trans osobe koje se odluče za operacije prilagođavanja pola, prolaze kroz mnoge teškoće, od društvene diskriminacije i izolacije koju trpe prije operacije, pa do nalaženja načina kako da pokriju troškove operativnih zahvata. Jedan od najekstremnijih vidova transfobije je nasilje nad trans osobama. Ovo nasilje ima za cilj poniziti i povrijediti integritet, zdravlje i sigurnost osobe koja se identifikuje kao trans osoba.

Transrodne i rodno varijantne osobe se srijeću sa nasiljem ne samo u kontaktu sa nepoznatim osobama, već i u porodici, u školi, na fakultetu, radnom mjestu itd. Mnoge osobe ne prijave nasilje u strahu od daljeg osuđivanja i diskriminacije, kako od strane državnih institucija tako i od svoje okoline. Društvo još uvijek kažnjava pokušaje negiranja ili rušenja rodni normi, pa je život trans osoba u mnogim aspektima otežan, počevši od nemogućnosti ili poteškoća pri zapošljavanju, uskraćivanja mogućnost

stanovanja, pa do diskriminacije pri dobijanju medicinskih i javnih usluga. Često se događa da mlade transrodne osobe roditelji izbace iz kuće, pa postanu beskućnici ili završe baveći se raznim rizičnim poslovima kako bi preživjeli.

Trans osobe u društvu nailaze na ismijavanje, često su žrtve fizičkih napada, koji nekad završavaju i smrću. Neka istraživanja pokazuju da je nad 60% transrodnih osoba počinjen zločin iz mržnje.

Na stranicama Transgender Day of Remembrance (www.transgenderdor.org) mogu se naći podaci o ubijenim transrodnim osobama širom svijeta. Često potrebljavano sredstvo napada protiv transrodnih osoba je seksualno nasilje. Uzrok ovome je to što se osoba napada na osnovu percipiranog roda, sa željom da se napadne seksualnost na najdirektniji način.

Nasilje prema transrodnim osobama dovodi do mnogih teških posljedica, ostavljajući na osobi mnoge psihofizičke teškoće. Osobe se u većini slučajeva nose s depresijom, anksioznošću, strahovima, osjećajem bijesa i ljutnje. Bez obzira da li su osobe prijavile nasilje ili ne, vrlo je važno da ovo iskustvo podijele sa osobama u koje imaju povjerenje, i koje će im pružiti podršku.

VODIČ ZA POŠTOVANJE TRANS OSOBA

*Sve u svemu, stvar je veoma prosta:
Prihvati me kao punopravni dio roda
u kome se identifikujem. To je sve!*

OSNOVNE STVARI

- Prihvati rod u kom se identifikujem kao punopravni dio mene.
- Uvijek koristi jezik koji je u skladu sa mojim identitetom, npr. on, ona, miješano obje zajednice, ili neke druge koje koristim, čak i kada govoriš o mojoj prošlosti. Imaj uvijek na umu da izgled moga tijela ne određuje moj identitet, kao ni zamjenice koje koristim.
- Ako se tek autujem, koristi ime i zamjenice koje koristim kada pričaš sa mnom i samo sa osobama koje znaju za moj rodni identitet, naročito sa osobama koje se još uvijek bore sa prelaskom na moje nove zamjenice. Budi opušten_a u vezi sa tim i nemoj praviti dramu oko toga.
- Ako se još uvijek prilagođavaš na zamjenice koje koristim, u redu je da praviš greške. Ne privlači dodatnu pažnju tako što ćeš se izvinjavati. Samo se ispravi i nastavi dalje. Imaj na umu da mi obraćanje u zamjenicama koje koristim jako znači, kao i tvoj trud da ih koristiš ispravno.
- Ako se identifikujem kao muškarac uvijek koristi jezik koji je u skladu sa mojim rodnom. To se odnosi na sve segmente mog života, uključujući i prošlost. Na primjer, ako sam trans muškarac uvijek sam momak, a nikada djevojka; ako sam trans žena, uvijek sam žena. Ne govori da imam „žensko“ ili „muško“ tijelo osim ako ja ne koristim taj izraz.
- Rodni identitet nije povezan sa seksualnom orijentacijom. Bilo da me privlače muškarci, žene, oboje ili nijedno, to je potpuno odvojena stvar od mog rodnog identiteta. Na primjer, ako sam trans djevojka kojoj se dopadaju djevojke, ja sam lezbejka; ako sam trans žena koju privlače muškarci, ja sam strejt. Imaj na umu da ja definišem svoju seksualnu orijentaciju, na način koji smatram odgovarajućim.
- Ne očekuj da se prilagođavam stereotipima mog roda. Oblačiću odjeću koja mi se dopada i imaću razna interesovanja. Muževnost i ženstvenost (npr. maniri ili interesovanja koja društvo stereotipno povezuje sa određenim rodnom) nemaju veze sa pripadanjem određenom rodu. Kao i među cis-rodnim

osobama, i među trans osobama postoje trans žene koje imaju "maskulino" rodno izražavanje, kao i muškarci koji imaju "feminino" rodno izražavanje. Takođe, nebinarne osobe ne moraju imati neutralno rodno izražavanje, već ono može biti feminino, maskulino, mješavina ili nijedno od pomenutih. Rodno izražavanje ne mora imati veze sa rodnim identitetom.

- Za trans osobe transrodnost nije izbor ili odluka, već realnost. Jedina „odlu-ka“ se odnosi na autovanje svojoj okolini, kao i sami ulazak u tranziciju.
- Ukoliko imaš nekih pitanja vezano za moj rodni identitet, tijelo, iskustvo i/ili osjećanja, pitaj me da li mi je u redu da odgovoram na pitanja, prije nego ih postaviš, naročito kad se radi o intimnim pitanjima. Kao što nećeš cis osobe pitati o detaljima vezanim za njihove genitalije i seksualni život, nije u redu ni da takva pitanja postavljaš trans osobama, ukoliko ti nijesu stavili_e do znanja da su voljni za odgovaranje na ista.
- Imaj na umu da nekim trans osobama nije prijatno pitanje "Kako si se prije zvao_la?", kao ni spominjanje istog. Umjesto da kažeš „onda kada si bio Marko“, reci „prije nego što si se autovala kao žena“.
- Ne koristi moje ime u trećem rodu, kao da je to osoba odvojena od mene, npr. „da li si sada obučena kao Marija?“

- Ja sam prije svega osoba - mogu biti muškarac ili žena, oboje ili nijedno. Ako želiš da koristiš riječ transrodno (ili trans), koristi je kao pridjev kojim opisuješ osobu, a ne kao imenicu, npr. trans osobe, trans ljudi...

TRANZICIJA

- Koristi riječ „tranzicija“ da opišeš proces prilagođavanja pola kroz koji prolazim ili već jesam prošao_la.
- Promjene na mom tijelu nisu samo kozmetičke, već rekonstruktivne. Posjedovanje tijela u kome se ugodno osjećam je od presudnog značaja za moje zdravlje i moje društvene i fizičke kontakte sa drugim ljudima.
- Nemoj otvoreno govoriti o mojim genitalijama više nego što to činiš sa osobama koje nisu trans, osim ukoliko ja ne pokrenem tu temu.
- Nemoj odmah pretpostavljati da je operacija prilagođavanja pola (genitalna rekonstrukcija/rekonstrukcija polnih organa) moj prioritet. Svaka trans osoba je jedinstvena i tokom perioda tranzicije bira korake na osnovu brojnih faktora. Ne žele svi_e operaciju_e.

DRUŠTVENE SITUACIJE

- Važno je da uvijek imaš na umu da je transrodnost veoma lična stvar prema kojoj se treba odnositi sa poštovanjem.
- Nisam tu da šokiram niti da privlačim pažnju. Nisam sebičan_na. Samo želim da budem osoba čiji je identitet poštovan i nije vrjednovan, te smatram da imam pravo na samoodređenje i život u svom istinskom rodu.
- Ne procjenjuj moj izgled u odnosu na moj rodni identitet. Ne govori mi da „mi se nikad ne bi reklo da sam trans“ ili da „se vidi da sam trans“. Ne postoji univerzalan način kako trans osobe izgledaju, te takve rečenice ukazuju na to

da je samo jedan ispravan način za biti trans, a to je uklopiti se u društveno prihvaćen izgled cisrodnih osoba.

- Ne govori drugima o mom rodnom identitetu, ukoliko ti ja nisam rekao_la da možeš to da uradiš i da je to meni OK.
- Ukoliko sam aut pred drugim osobama po pitanju svog rodnog identiteta, te ukoliko te osobe pogriješe moje zamjenice prilikom obraćanja, pomoz mi, ispravi ih, ukoliko ja nijesam u prilici, ili mi je neprijatno.
- Ne predstavljaj me kao tvog/tvoju trans prijatelja/prijateljicu. Ne traži od mene da pričam svoju životnu priču osobama koje tek upoznajem.
- Traži pristanak prije nego što me fotografišeš ili pokazuješ moje stare fotografije. Nemoj pred drugim ljudima da procjenjuješ moj izgled i upoređuješ ga u odnosu na prije tranzicije.
- Ako nikome ne govorim da sam trans, nemoj ni ti.
- Svaka osoba pojedinačno je jedina koja zna svoj rodni identitet ili odsustvo istog. Nikakvi spoljašnji „tragovi“ ne mogu dokazati ili negirati istinski unutrašnji rod, ili odsustvo istog, jedne osobe. Neke osobe ga znaju cijelog života. Neke uspijevaju da ga poriču jako dugo. Neke osobe su oduvijek znale da se po nečemu razlikuju. Neke su poslije dugog traganja spoznale da su muško, žensko ili nešto drugo, i to je potpuno validno kao kod osoba koje znaju svoj rodni identitet cijelog života.

TERMINOLOGIJA

- Izraz „transrodnost“ je zajednički termin koji uključuje sve osobe koje nadilaze rodne norme: trans muškarce, trans žene, rodno nebinarne osobe, rodno fluidne osobe, birodne, polirodne, arodne osobe, kros-dresere, drag kingove i queense, rodno queer i mnoge druge osobe. Pažljivo koristi ovaj izraz.

- Skraćeni izraz „trans“ može se odnositi na čitav niz rodnih identiteta koje nadilaze rodne norme.
- Izraz „transić“ ili „trandža“ je pogrdni naziv za transrodne osobe, prvenstveno trans žene za transeksualne osobe, bilo da je pridjev ili imenica. Mnoge osobe ga smatraju uvredljivim, poput riječi peder, lezbača ili crnčuga. Zato se uobičajeno smatra da samo trans osobe mogu da ga prisvoje i da ga koriste, ukoliko tako žele.
- Izraz „ona-on“ (she-male) je vulgaran i nikad nije pogodan. Taj izraz koristi pornografska industrija kako bi od trans žena napravila objekte i predmet fetiša, a ne radi promocije ljudskih prava trans osoba.
- Ne nazivaj kros-dressingom to što nosim odjeću roda kome pripadam. Kros-dressing bi bio ako bi trans muškarac nosio odjeću društveno prihvatljivu za ženski rod.
- Ako sam trans muškarac koji ide na operaciju gornjeg dijela tela, ne idem da „odstranim dojke“ već na rekonstrukciju grudi. Isto važi za genitalije.
- Žene ili muškarce koji nisu trans (cis žene/cis muškarce) nemoj nazivati „pravim ženama“ ili „potpuno ženskim“ ili „pravim muškarcima“ ili „potpuno muškim“.

PROMJENA LIČNIH DOKUMENATA U CRNOJ GORI

LIČNO IME

Lično ime služi za razlikovanje i identifikaciju fizičkih lica. Pravo i obaveza crnogorskog državljanina je da ima lično ime i obavezan je da se služi ličnim imenom. Lično ime stiče se upisom u matični registar rođenih. Ličnim imenom obezbeđuje se identitet, zaštita ličnosti i dostojanstva.

Lično ime sastoji se od imena i prezimena. Crnogorski državljanin je obavezan da se u pravnom saobraćaju služi ličnim imenom koje je upisano u matični registar odnosno u matičnu knjigu rođenih. Lično ime djeteta određuju roditelji sporazumno. Pravo na slobodan izbor ličnog imena ne smije se ograničiti, osim ako je to potrebno radi zaštite javne bezbjednosti ili prava i sloboda drugih lica.

Jednom određeno lično ime može se promijeniti. Lično ime ili samo prezime ili samo ime može se promijeniti nakon promjene porodičnog ili ličnog statusa (usvojenje, utvrđivanje očinstva ili materinstva, sklapanje, razvod ili poništenje braka) ili po zahtjevu crnogorskog državljanina.

Postupak promjene imena u Crnoj Gori regulisan je Zakonom o ličnom imenu, Sl. list Crne Gore br. 47/08.

Jednom određeno lično ime može se promijeniti. Lično ime ili samo prezime ili samo ime može se promijeniti nakon promjene porodičnog ili ličnog statusa (usvojenje, utvrđivanje očinstva ili materinstva, sklapanje, razvod ili poništenje braka) ili po zahtjevu crnogorskog državljanina. Pravo na slobodan izbor ličnog imena ne smije se ograničiti, osim ako je to potrebno radi zaštite javne bezbjednosti ili prava i sloboda drugih lica. Ovo znači da se promjena imena obavlja na lični zahtev, nije uslovljena „promjenom pola“, a jedino ograničenje koje se odnosi na promjenu imena je zaštita javne bezbjednosti i prava i slobode drugih.

To da se neko ime smatra „muškim“ ili „ženskim“ ili „rodno neutralnim“ ne smije biti prepreka kod promjene imena, bez obzira koji pol ti piše u dokumentima. To znači da ako ti osoblje koje radi u upravi (MUP-u) odbije primiti zahtjev, ili odbiju napraviti promjenu samo zato što se po njihovom mišljenju to ime ne slaže sa polom koji ti je u dokumentima ili slično, znači da to osoblje

krši Zakon i slobodno se možeš žaliti na njih. Do sad u Crnoj Gori nijedna osoba nije naišla na prepreku prilikom mijenjanja imena, čak naprotiv, do sad su svi pokušaji promjene ličnog imena završili uspješno. Međutim, ukoliko naiđeš na poteškoće prilikom promjene ličnog imena, piši nam na trans@queermontenegro.org i možemo ti pružiti besplatnu pravnu pomoć, ili nas kontaktiraj na telefon **+382 67 135 205**.

Budući da je promjena imena odvojena od promjene oznake pola u dokumentima, moguće je da ćeš imati npr. „muško“ ime i ženski pol ili obratno, te JMBG (matični broj) iz kojeg se može vidjeti pol ostaje isti dok god se i oznaka pola u dokumentima ne promijeni, što nažalost može stvoriti razne probleme i komplikacije (npr. pri zapošljavanju, upisu u školu/fakultet, itd.).

Promjena ličnog imena koja je posljedica promjene porodičnog i ličnog statusa upisuje se u matične registre u skladu sa zakonom. Promjena ličnog imena po zahtjevu upisuje se u matične registre na osnovu konačnog, odnosno pravosnažnog rješenja o promjeni ličnog imena, u skladu sa zakonom. Matične registre vodi Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore. Za navedene promjene nadležna je Područna jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova u kojoj lice ima prebivalište.

Postupak promjene ličnog imena je sljedeći:

1. Popuniš zahtjev za promjenu ličnog imena u Područnoj jedinici MUP-a u kojoj ti je registrovano prebivalište
2. Uz zahtjev prilažeš sljedeće dokumente:
 - Lična dokumenta za utvrđivanje identiteta (lična karta)
 - Izvod iz matične knjige rođenih
 - Uplatnica za taksu (taksa se ne plaća kod promjene dokumentacije koja se odnosi na „promjenu pola“, odnosno plaća se kod promjene ličnog imena na zahtjev)
3. Nakon što predaš zahtjev sa propratnom dokumentacijom čekaš rješenje o promjeni imena
4. S tim rješenjem možeš izvaditi novi rodni list, novu ličnu kartu, vozačku, nove kartice u bankama (neke banke to naplaćuju), promijeniti podatke u bankama, u poreznoj, u školi/fakultetu/poslu/birou, itd.

Ukoliko si maloljetna osoba prije dostizanja punoljetstva ime ne možeš promijeniti bez saglasnosti roditelja ili staratelja.

Takođe, za promjenu imena potreban je i tvoj pisani pristanak. Ako promjenu ličnog imena zahtijeva jedan roditelj, uz zahtjev mora priložiti saglasnost drugog roditelja. Ako roditelji žive odvojeno, promjenu ličnog imena maloljetnog lica može zahtijevati roditelj kod koga to lice živi, odnosno kojem je to lice povjereno na čuvanje i vaspitanje, ako se sa tim saglasi drugi roditelj. Ako u slučaju drugi roditelj ne da saglasnost za promjenu ličnog imena maloljetnog lica, organ starateljstva pruža pomoć roditeljima u postizanju sporazuma. Ako promjenu imena zahtijeva staratelj maloljetnog lica, uz zahtjev mora priložiti odobrenje nadležnog organa starateljstva.

Izuzeci od prava za promjenu imena su:

- ako se protiv tebe vodi krivični postupak
- ako si osuđen_a za krivično djelo dok kazna nije izvršena, ili dok traju pravne posljedice osude
- ako je za tobom raspisana međunarodna potraga

U slučaju da lice protiv koga teče sudski postupak za krivično djelo koje se goni po službenoj dužnosti podnese zahtjev za promjenu ličnog imena ili samo prezimena ili samo imena, Ministarstvo je dužno da u roku od tri dana od dana donošenja rješenja o promjeni ličnog imena o tome obavijesti nadležni sud.

MATIČNI BROJ I PRAVNO PRIZNANJE RODA

Matični registri su: matični registar rođenih, matični registar vjenčanih i matični registar umrlih. Ministarstvo unutrašnjih poslova matični registar rođenih i umrlih vodi od 2010. Godine i izdaje izvode iz istih, dok matični registar vjenčanih vodi organ lokalne uprave, kao povjerene poslove iz prenijete nadležnosti, a obavlja i poslove izdavanja izvoda iz registra vjenčanih.

Matični registar rođenih sadrži:

1. OSNOVNI UPIS: podatke o rođenju - ime i prezime, rođeno prezime i pol lica, dan, mjesec, godinu, čas i mjesto i opštinu rođenja (za lica koja su rođena

Ustav Crne Gore zabranjuje neposrednu i posrednu diskriminaciju „po bilo kom osnovu“ (čl. 8), pri čemu ne nabraja nijedan poseban osnov, pa ni seksualnu orijentaciju. Ustav zabranjuje i izazivanje ili podsticanje mržnje ili netrepeljivosti po bilo kom osnovu (čl. 7). Posebnom odredbom proglašena je i jednakost svih lica pred zakonom, bez obzira na bilo koje lično svojstvo. (čl. 17, st. 2).

Zakon o zabrani diskriminacije zabranjuje diskriminaciju zasnovanu, pored ostalog, i na rodnom identitetu i seksualnoj orijentaciji (čl. 2, st. 2). U poglavlju u kome su navedeni posebni oblici diskriminacije, u članu pod nazivom “Diskriminacija po osnovu rodnog identiteta i seksualne orijentacije” (čl. 19), predviđeno je da se diskriminacijom smatra “svako pravljenjerazlike, nejednako postupanje ili dovođenje u nejednak položaj lica po osnovu rodnog identiteta ili seksualne orijentacije”, kao i da svako ima pravo da izrazi svoj rodni identitet i seksualnu orijentaciju, ali i da se ne može pozvati da se o tome javno izrazi.

Iako bi ova odredba trebalo da omogući odgovarajuću zaštitu LGBT osoba od diskriminacije, činjenica da termin “rodni identitet” ili “seksualna orijentacija” nisu definisani u zakonu, kao ni u obrazloženju za njegovo usvajanje, može dovesti do problema u praksi.

U Crnoj Gori pojam transrodne osobe uopšte ne postoji u Zakonu o matičnim registrima (Sl. list CG 47/08) i Zakonu o centralnom registru stanovništva. (Sl. list CG 49/07)

u drugoj državi grad i državu rođenja); podatke o roditeljima - ime i prezime (za majku i rođeno prezime), datum i mjesto rođenja, državljanstvo i jedinstveni matični broj;

2. DOPUNU, IZMJENU ILI BRISANJE OSNOVNOG UPISA: priznavanje, utvrđivanje ili osporavanje očinstva ili materinstva, naknadno zaključivanje braka roditelja ako je dijete rođeno prije zaključenja braka, usvojenje i prestanak usvojenja, starateljstvo i prestanak starateljstva, produženje i oduzimanje ili lišenje i ograničenje i vraćanje roditeljskog prava, promjenu ličnog imena djeteta i promjenu ličnog imena roditelja, usvojioca ili staratelja, promjenu pola, promjenu državljanstva, zaključivanje i prestanak braka, poništenje i oglašavanje braka nepostojećim, smrt i proglašenje umrlim, naknadne ispravke grešaka i druge promjene u vezi sa upisanim podacima.

Način i potrebna dokumentacija za pravnu promjenu pola, prema propisima Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore

Na osnovu dopisa Ministarstva unutrašnjih poslova na zahtjev za pristup informacijama "crnogorski državljanin koji je hirurškim putem promjenio pol zahtjev za promjenu pola, ličnog imena (lično ime u skladu sa Zakonom o ličnom imenu obuhvata ime i prezime lica), jedinstvenog matičnog broja i zahtjev za izdavanje identifikacionih dokumenata podnosi područnoj jedinici ili filijali za upravne unutrašnje poslove Ministarstva unutrašnjih poslova u opštini u kojoj ima prebivalište. Članom 152 Zakona o opštem upravnom postupku ("Sl.list RCG,br.60/03,73/10,32/11) propisano je da se činjenice na osnovu kojih se donosi rješenje utvrđuju dokazima. Kao dokaz mogu se upotrijebiti sva sredstva podesna za utvrđivanje stanja stvari i koja odgovaraju pojedinom slučaju, kao što su isprave, iskazi svjedoka, izjave stranaka, nalazi i mišljenja vještaka, uviđaj.

Dokaz iz zdravstvene ustanove je jedini relevantan dokaz u postupku odlučivanja ukoliko je lice promjenilo pol hirurškim putem, što znači da je prije podnošenja gore navedenih zahtjeva potrebno da je lice završilo postupak promjene pola, i da o tome posjeduje medicinsku dokumentaciju.

Lice koje je podnijelo zahtjev za promjenu pola, ličnog imena, jedinstvenog matičnog broja kao i zahtjev za izdavanje novih identifikacionih dokumenata, je dužno da ispravu, odnosno medicinsku dokumentaciju, koja utiče na promjenu ličnog stanja dostavi Ministarstvu unutrašnjih poslova. Ukoliko istu ne dostavi Ministarstvu, ono će je po službenoj dužnosti zatražiti od nadležne zdravstvene ustanove.

Na osnovu odlučnih činjenica utvrđenih u postupku, Ministarstvo donosi rješenje o promjeni pola. Podnosiocu zahtjeva izdaje se rješenje o promjeni pola. Kada rješenje o promjeni pola postane pravosnažno Ministarstvo će na zahtjev rješenjem poništiti već određeni i odrediti novi jedinstveni matični broj, izvršiti promjenu ličnog imena i izdati nova identifikaciona dokumenta."

Dakle, oznaku pola i matični broj u ličnim dokumentima nije moguće promijeniti bez obavljenih hirurških zahvata. Međutim, kako zakon ne definiše jasno ovo polje, još uvijek nije bilo slučajeva da je neko pokušao promijeniti ove informacije u svojim dokumentima bez obavljenih operacija.

Ukoliko želiš promijeniti oznaku pola i matični broj u ličnim dokumentima, postupak je sledeći:

1. Podneseš zahtjev za promjenu matičnog broja i oznake pola
2. Uz zahtjev prilažeš sledeća dokumenta:
 - Ličnu kartu
 - Dokaz o "promjeni pola" (medicinsku dokumentaciju)
 - Rješenje od MUP-a o poništavanju starog i određivanju novog matičnog broja nakon donošenja istog
3. Nakon što predaš zahtjev sa prpratnom dokumentacijom čekaš rješenje o promjeni imena
4. S tim rješenjem možeš izvaditi novi rodni list, novu ličnu kartu, vozačku, nove kartice u bankama (neke banke to naplaćuju), promijeniti podatke u bankama, u poreznoj, u školi/fakultetu/poslu/birou, itd.

U identifikacionim dokumentima kasnije ne stoji podatak o promjeni matičnog broja i oznake pola, već samo novi matični broj. Matični broj upisuje se u službene evidencije kao i javne isprave koje se licu izdaju na osnovu tih evidencija. Ministarstvo ne vodi posebnu evidenciju o zahtjevima za promjenu pola.

Zdravstvo

Na osnovu Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju Crna Gora pokriva 80% troškova „promjene pola iz medicinskih razloga“. Takođe je u čl. 16b, st. 5 predviđeno da “kriterijume za utvrđivanje medicinskih razloga za promjenu pola propisuje organ državne uprave nadležan za poslove zdravlja (u daljem tekstu: Ministarstvo).”

Ministarstvo je donijelo Pravilnik o utvrđivanju medicinskih razloga za promjenu pola (Službeni list Crne Gore, broj 47/2014) u kojem je definirano 7 mišljenja stručnjaka (psihijatar, psiholog, endokrinolog, internista, ginekolog, urolog, socijalni radnik) na osnovu kojih se donosi pozitivno mišljenje za pokrivanje troškova tranzicije iz zdravstvenog osiguranja. Operacija prilagođavanja pola nije dostupna u Crnoj Gori, ali zdravstveno osiguranje pokriva troškove operacija u Beogradu. Psihološko i psihijatrijsko savjetovanje su dostupni u Crnoj Gori u Centru za mentalno zdravlje gdje rade psihijatar i psiholog koji imaju iskustva u radu sa trans osobama. Takođe, u KCCG radi endokrinolog koji takođe ima iskustva u radu sa trans osobama. Iako postupci poput laserskog uklanjanja dlaka i terapije glasa (logoped) generalno postoje u CG, nemamo informacije što se tiče iskustava trans osoba.

Ukoliko smatraš da ti treba kontakt sa bilo kim od stručnjaka u Crnoj Gori, želiš početi tranziciju ili jednostavno trebaš zdravstvene i pravne informacije i/ili savjet, možeš nam se obratiti na trans@queermontenegro.org ili nas kontaktiraj na broj **+382 67 135 205**.

PRAVILNIK O UTVRĐIVANJU MEDICINSKIH RAZLOGA ZA PROMJENU POLA

Na osnovu člana 166. Stav 5 Zakona o zdravstvenom osiguranju ("Službeni list RCG" br.39/04 i 23/05 i "Službeni list CG" broj 14/12), Ministarstvo zdravlja donijelo je

PRAVILNIK o utvrđivanju medicinskih razloga za promjenu pola

Član 1.

Utvrdjivanje medicinskih razloga za promjenu pola osiguranog lica, na teret sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranje, vrši se na način propisan ovim pravilnikom.

Član 2.

Promjenu pola iz medicinskih razloga može zahtijevati osigurano lice starije od 16 godina života.

Član 3.

Medicinski razlozi za promjenu pola osiguranog lica utvrđuju se:

- Pregledom na primarnom nivou zdravstvene zaštite,
- Pregledom i dijagnostikovanjem doktora specijaliste interna medicina (opšta interna medicina, endokrinologija),
- Pregledom i dijagnostikovanjem doktora specijaliste hirurgije (opšta hirurgija, plastična i rekonstruktivna hirurgija, urologija i ginekologija),
- Pregledom i dijagnostikovanjem po potrebi i drugih doktora specijalista ili specijalista užih grana medicine,
- Izveštajem psihijatra i psihologa i
- Socijalnom anamnezom socijalnog radnika.

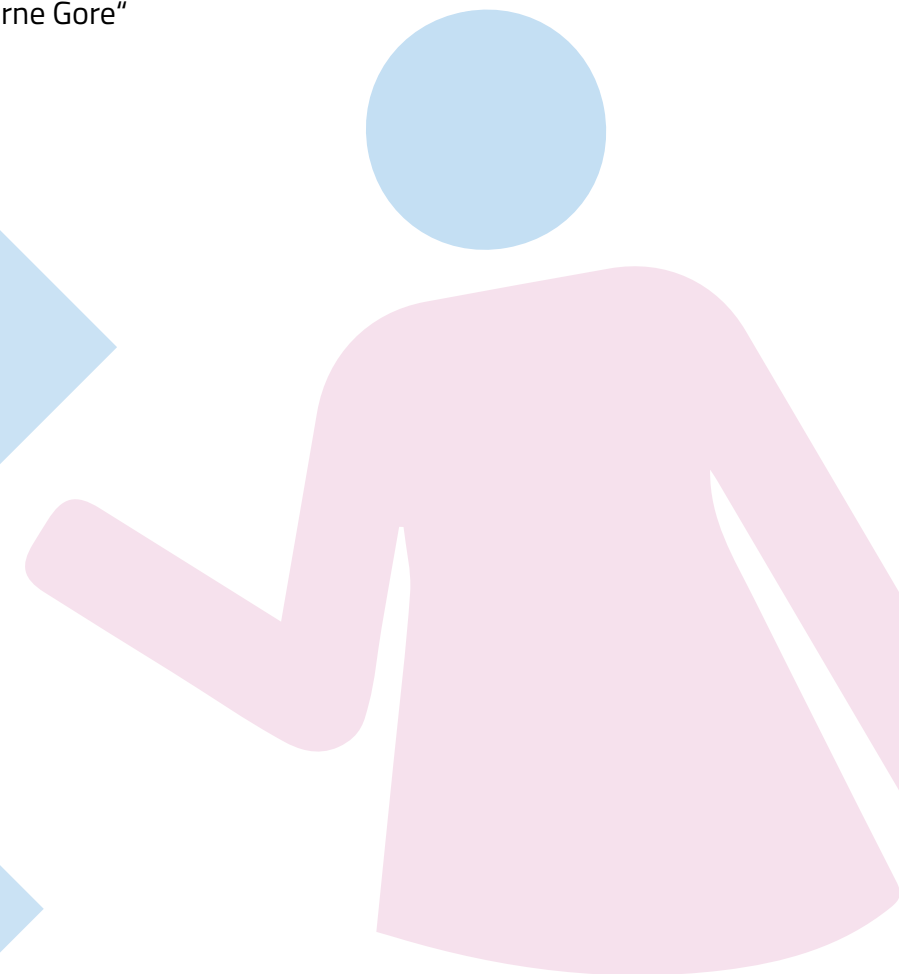
O izvršenim pregledima iz stava 1 ovog člana sačinjavaju se izvještaji i anamneze.

Član 4.

Mišljenje o postojanju medicinskih razloga za promjenu pola osiguranog lica daje konzilijum doktora medicine odgovarajuće specijalnosti Kliničkog Centra Crne Gore na osnovu izvještaja i anamneza iz člana 3 ovog pravilnika.

Član 5.

Ovaj pravilnik stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u „Služenom listu Crne Gore“

**KONTAKT OSOBE ZA
SARADNJU SA LGBT
OSOBAMA U JAVNIM
ZDRAVSTVENIM
USTANOVAMA**

Ministarstvo zdravlja
Senka Klikovac
078/113-129
senka.klikovac@mzd.gov.me

Klinički centar Crne Gore
Fatić Gorica
069/616-398
gorica.fatic@kccg.me

Zavod za hitnu medicinsku pomoć
Tamara Radunović
020/602-640
kontakt@zhmp.org

Zavod za transfuziju krvi
Mirjana Djukić
067/173-501
mirjana.djukic@ztkcg.me

JAU „Montefarm“
Vera Dabanović
067 646-928
l.sneza@t-com.me

Institut za javno zdravlje
Dr Aleksandra Marjanović
020/412-888; 020/243-728
ijzcg@ijzcg.me
boban.mugosa@ijzcg.me

Opšta bolnica Cetinje
Dr Ivan dr Gazivoda
067 282 882; 041/231-336
bolnicact@t-com.me

Opšta bolnica Bar
Milović Branka, dipl. pravnik
030/342-210; 030/342-213
jzu-ob-bar@t-com.me

Opšta bolnica Kotor
Prim. dr Milovan Radosavljević
032/325-602; 069/398-339
raki4hn@gmail.com

Opšta bolnica Nikšić
Kovačević Bulatović Ivana, dipl. pravnik
040/231-111; 040/231-215
bolnica-nk@t-com.me

Opšta bolnica Berane
Krsto Arsović, pomoćnik direktora
051 231 873; 051/231-873
bolnicaberane@t-com.me

Opšta bolnica Pljevlja
Aranitović Milorad
068/403-959
batoaranitovic@yahoo.com

Opšta bolnica Bijelo Polje
Suljević Mensura, dipl. pravnik
050/486-286
opsbpr@t-com.me

Specijalna bolnica za psihijatriju
Dobrota - Kotor
Dr Roganović Marina
069/049-542; 032/330-923
kiki@t-com.me

Specijalna bolnica za plućne bolesti
Brezovik
Talović Danica, glavna sestra
069/522-721; 040/217-312
brezovik@t-com.me

Specijalna bolnica za ortopediju,
neurohirurgiju i neurologiju Risan
Ždraljević Aleksandar,
sekretar bolnice
069/546-100; 032/371-748
sbrisan@t-com.me

Dom zdravlja Podgorica
Dr Halil Duković
067/876-303; 020/481-900
domzdravljadg@t-com.me

Dom zdravlja Herceg Novi
Klisura Zorica, glavna sestra
069/374-603
glavnasestra@yahoo.com

Dom zdravlja Kotor
Dr Aleksandar Stjepčević, Tatjana Kondanari
032/334-540
domzdrpravna@t-com.me

Dom zdravlja Kolašin
Dr Jelena Zindović
068/566-225
jelena.rm@gmail.com

Dom zdravlja Mojkovac
Dr Bogavac Milovan
050/472-246
jzudzmojkovac@t-com.me

Dom zdravlja Plav
Bašić Amel
067/511-036
amelb@t-com.me

Dom zdravlja Rožaje
Jasminko Nokić
067 501-347; 051/271-347
jnokic@t-com.me

Dom zdravlja Ulcinj
Dr Murtezić Husnija
069/ 248-040; 030/401-167
policlinicul@t-com.me

Dom zdravlja Pljevlja
Dešević Ljiljana, dipl. psiholog
068/853-196; 052/311-026
desevic@t-com.me;
domzdravljavp@t-com.me

Dom zdravlja Andrijevića
Dr Danijela Djekić
063/200-362
jzudza@t-com.me

Dom zdravlja Cetinje
Vujović Branislavka,
dipl. psiholog
069/094-854; 067/462-425
branislavkavujovic@gmail.com

Dom zdravlja Berane
Dr Biljana Ralević
068/633-978
biljanar87@gmail.com

Dom zdravlja Bijelo Polje
Jelena Peković,
visoka med. sestra
069/090-056
jelena956@gmail.com

Dom zdravlja Danilovgrad
Lela Vuković
020/811-575
domzdravljadg@t-com.me

Dom zdravlja Tivat
Vujović Lidija,
glavna medicinska sestra
069/383-445;
032/671-981
lidijavujovic@yahoo.com

Dom zdravlja Nikšić
Marija Milović
040/231-209
dzniksic@t-com.me

Dom zdravlja Bar
Borislav Boro Lalević
069/861-811; 030/311-001
domzdravljabar@t-com.me

Dom zdravlja Budva
Dr Vasko Roganović
069/282-389
vaskorog@gmail.com

POJMOVNIK

*Transrodne osebe po seksualnoj
rijentaciji mogu biti
heteroseksualne,
homoseksualne,
biseksualne,
panseksualne,
aseksualne
itd.*

ROD - predstavlja društveno/individualno konstruirane karakteristike koje proizilaze iz procesa socijalizacije, te (ne)identifikacije sa određenim polom. Rod je individualna samokoncepcija sopstvenog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili nadilazi društveno zadate i formirane polne i rodne uloge muškarca i žene.

POL - odnosi se na biološke karakteristike polnog/reproduktivnog sistema i njegovog potencijala. Kao takav, pol uključuje 4 segmenta: hromozome, gonade (polne žlijezde), hormone i polne organe (genitalije). Pol može biti muški, ženski i interpolni.

RODNI IDENTITET: subjektivni osjećaj pripadnosti ili nepripadnosti jednom od rodova. Nije nužno zasnovan na polu (pravom ili pripisanom), kao ni seksualnoj orijentaciji. S tim u skladu, osoba se može identifikovati kao muškarac, žena, oboje, nijedno ili nešto drugo.

SEKSUALNA ORIJENTACIJA: emocionalna i/ili fizička privlačnost ili naklonost koja može biti prema osobama istog i/ili različitog pola. Obuhvata heteroseksualnost, homoseksualnost i biseksualnost. Važno je naglasiti da su seksualna orijentacija i rodni identitet nezavisne kategorije, iako se u praksi često dešava greška da se LGBT osobe nazivaju „seksualnim manjinama“, što svjedoči o najmanjoj vidljivosti, nepoznavanju i diskriminaciji trans osoba.

Transrodne osobe po seksualnoj orijentaciji mogu biti heteroseksualne, homoseksualne, biseksualne, panseksualne, aseksualne itd.

TRANSRODNA OSOBA – osoba čiji rodni identitet i/ili rodno izražavanje izlazi iz okvira zadanih tradicionalnih društveno definisanih rodnih uloga i normi uslovljenih polom. Transrodne osobe mogu da se identifikuju kao muškarci, žene, nijedno, oboje ili nešto drugo, pri čemu taj identitet nije u skladu sa polom pripisanim na rođenju.

TRANSEKSUALNA OSOBA - Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da prilagodi svoj pol, kao i osoba koja je djelimično ili potpuno modifikovala (uključuje

fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije) svoje tijelo i prezentaciju, izražavajući svoj rodni i/ili polni identitet i osjećaj sebe.

TRANZICIJA ILI PROCES PRILAGOĐAVANJA POLA – proces prilikom kojeg osoba prilagođava pol svom rodnom identitetu. Ovo može uključivati i hormonsku terapiju i operativne zahvate, samo hormonsku terapiju, samo operativne zahvate, ili samo neke operativne zahvate. Trans osobe koje se odluče za tranziciju mogu u različitoj mjeri da prolaze kroz istu, i odlučuju se za one zahvate koje smatraju nužnim i prihvatljivim.

TRANS - termin koji se odnosi na sve transrodne i transeksualne osobe, kao i druge trans identitete.

TRANS MUŠKARAC - Osoba kojoj je na rođenju pripisan ženski pol, ali živi i identifikuje se kao muškarac. U literaturi se koristi još i skraćenica **FTM** (female to male) i označava smjer tranzicije.

TRANS ŽENA – Osoba kojoj je na rođenju pripisan muški pol, ali živi i identifikuje se kao žena. U literaturi se koristi još i skraćenica **MTF** (male to female) i označava smjer tranzicije.

TRANSVESTIT – osoba koja se zbog sopstvenog zadovoljstva oblači u odjeću suprotnog roda. Ove osobe mogu biti i heteroseksualne, homoseksualne i biseksualne orijentacije.

CROSS-DRESSING – povremeno oblačenje odjeće koja je tradicionalno dodijeljena drugom polu. Ovo je forma rodnog izražavanja, cross-dresseri su obično zadovoljni svojim biološkim polom, ali odjeću drugog pola oblače iz drugih razloga: radi sopstvenog zadovoljstva, da bi izrazili nezadovoljstvo prema društvenim normama, u umjetničke svrhe itd.

DRAG KING – žena koja se oblači u mušku odjeću u svrhu performansa, zabave ili sopstvenog zadovoljstva, predstavljajući svoju definiciju muškosti. Drag king se oslovljava u muškom rodu kada je u drag-u.

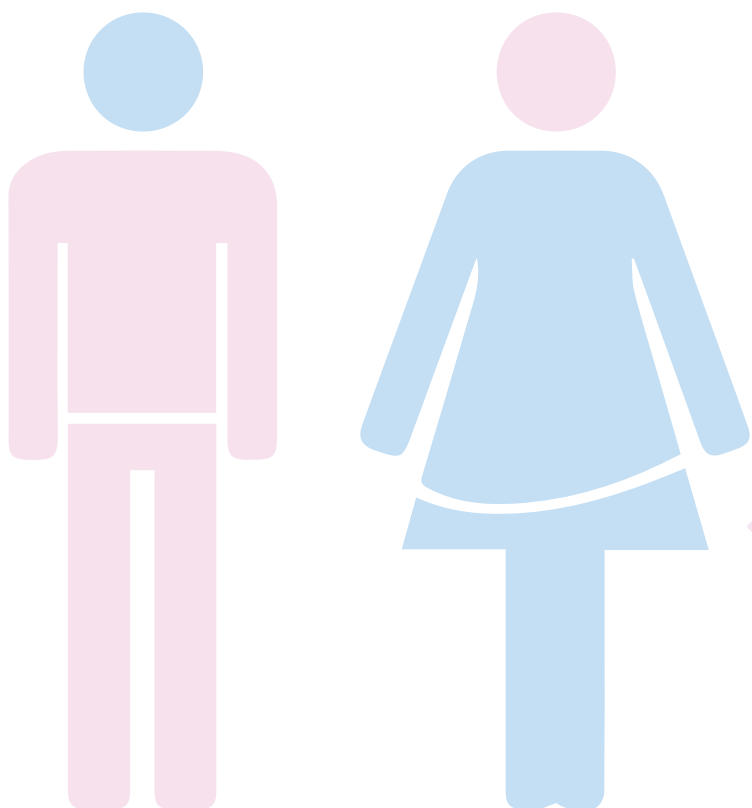
DRAG QUEEN – muškarac koji oblači žensku odjeću u svrhu performansa, zabave ili sopstvenog zadovoljstva, predstavljajući svoju definiciju muškosti. Drag queen se oslovljava u muškom rodu kada je u drag-u.

GENDER QUEER – termin koji obuhvata sve rodne identitete, koji nisu muški i ženski. Osobe koje se identifikuju kao gender queer mogu da se doživljavaju kao i muškarci i žene, kao nijedno, ili da budu potpuno van rodne binarnosti.

TRANSFOBILJA - termin koji se koristi kako bi se opisale predrasude i diskriminacija prema osobama koje prekoračuju ili narušavaju uske rodne uloge, pravila i stereotipe. Transfobija se manifestuje u reakcijama straha, mržnje, gađenja ili diskriminirajućeg ponašanja prema osobama čiji rodni identitet i/ili rodno izražavanje nije u skladu sa polom pripisanim rođenjem.

ANDROGINA OSOBA – osoba koja ima identitet koji je istovremeno feminin i maskulin, ali ne nužno u istom odnosu.

RODNO NEBINARNA OSOBA – osoba čiji identitet izlazi iz binarnog koncepta muškog i ženskog rodnog identiteta.

O KVIR MONTENEGRU

1. Lezbijska organizacija Rijeka LORI (2012): „Put u prostranstvo: transrodnost, transeksualnost, rodna nenormativnost“
2. World Professional Association for Transgender Health. (2012): “Standards of care for the health of transsexual, transgender, and gender-nonconforming people“
3. DUDE magazine #1 (2011): “Dude transmasculinity“
4. R. Nick Gorton, Jamie Buth, Dean Spade (2005): “Medical Therapy and Health Maintenance for Transgender Men: A Guide For Health Care Providers“
5. <http://www.transserbia.org/trans/transseksualnost/53-vodi-za-potovanje-transseksualnih-osoba-53>
6. Ustav, Službeni list Crne Gore, br. 1/2007
7. Zakon o zabrani diskriminacije, Sl.list Crne Gore, br. 46/2010
8. Vlada Crne Gore, obrazloženje za usvajanje predloženog Zakona o zabrani diskriminacije, 4. jun 2010, <http://www.skupstina.me/index.php?strana=zakoni&id=1176>
9. Član 19 Zakona o zabrani diskriminacije, Sl. list CG, br. 46/2010
10. Zakon o matičnim registrima, Sl. list Crne Gore, br. 47/08, čl. 6, st. 2 i čl. 14, st. 1; Zakon o centralnom registru stanovništva, Sl. list Crne Gore br. 49/07, čl. 22 i čl. 27, st. 2. Odgovor Ministarstva unutrašnjih poslova na zahtjev za pristup informacijama A.S. Zekovića, br. 270/10-888, 8. jun 2010
11. Čl.2, st. 6 “Pravo na slobodan izbor ličnog imena ne smije se ograničiti, osim ako je to potrebno radi zaštite javne bezbjednosti ili prava i sloboda drugih lica“, Zakon o ličnom imenu, Sl. list Crne Gore br. 47/08
12. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju “Službeni list Crne Gore, broj 14/2012“
13. Vlada Crne Gor, Izvještaj o radu Stručne radne grupe za pripremu Analize pravnih propisa sa aspekta LGBT prava, sa usvojenim zaključcima, 21. Februar 2012
14. Analiza predstavlja dopunjenu verziju Analize usklađenosti pravnog i institucionalnog okvira za poštovanje prava LGBT osoba u Crnoj Gori sa međunarodnim standardima, objavljene u izdanju “Ni manje ni više, ista prava za sve - analiza položaja LGBT osoba u crnogorskom društvu“, Juventus, Podgorica, april 2011, i sastavni je dio materijala koji prati Akcioni plan za borbu protiv homofobije koji je Koalicija za LGBT prava u aprilu 2011. dostavila Vladi Crne Gore.

CRNOGORSKA LGBTIQ ASOCIJACIJA "KVIR MONTENEGRO" je osnovana u novembru 2012, a zvanično registrovana u martu 2013. godine u Podgorici.

Organizaciju Kvir Montenegro čine dugogodišnji aktivisti i aktivistkinje za zaštitu ljudskih prava, dokazani profesionalci i profesionalke iz različitih oblasti društvenog života i različitih specijalnosti. U okviru organizacije Kvir Montenegro trenutno funkcionišu četiri različita programa, dok su u izgradnji programi podrške roditeljima LGBT osoba i programi istraživanja i naučne saradnje.

U okviru programa za *javno zagovaranje i lobiranje* realizujemo aktivnosti na unapređenju postojećih zakonskih rješenja, kreiranjem i usvajanjem novih, sa ciljem postizanja pune pravne jednakosti LGBT osoba. Posebno insistiramo na kvalitetnoj implementaciji postojećih zakonskih rješenja. Od osnivanja do danas, najznačajniji rezultati aktivnosti realizovanih u okviru ovog programa ogledaju se u obezbjeđivanju uslova za nesmetano i bezbjedno održavanje Povorke ponosa LGBT osoba „**MONTENEGRO PRIDE**“ koju organizuje Kvir Montenegro.

Značajan rezultat aktivnosti na ovom programu ostvaren je i u vezi sa ljudskim pravima trans osoba. Saradnja sa Ministarstvom zdravlja Crne Gore rezultirala je omogućavanjem trans osobama da izvrše proces „promjene pola iz medicinskih razloga“ uz pokrivanje svih troškova od strane države.

U okviru ovog programa Kvir Montenegro od 2014. godine vrši nezavisni monitoring implementacije *Strategije za unapređenje kvaliteta života LGBT osoba* i prati slučajeve nasilja, diskriminacije, uznemiravanja i kršenja ljudskih prava LGBT osoba.

Ove godine, zajedno sa partnerskim organizacijama **Juventas** i **Institut za pravne studije** u okviru Juventasovog projekta finansiranog od strane *Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori*, započeli smo konkretne korake ka kreiranju teksta Zakona o registrovanom partnerstvu i pravnom priznanju rodnog i polnog identiteta.

Program izgradnje LGBT zajednice drugi je program koji funkcioniše u okviru Kvir Montenegra. U okviru ovog programa implementiramo različite aktivnosti sa

ciljem okupljanja LGBT zajednice, njihovog ohrabivanja i uključivanja u aktivizam za naša osnovna ljudska prava. Osim radionica i treninga za LGBT osobe koje realizujemo u saradnji sa NVO Juventas, periodično organizujemo i žurke za LGBT osobe i prijatelje. Najvažnije aktivnosti ovog programa realizovane su tokom priprema Montenegro Prajda.

Organizacioni odbor Povorke ponosa funkcioniše, gradi i razvija se upravo kroz ovaj program i sam Montenegro Pride je rezultat aktivnosti realizovanih u okviru ovog programa.

Program za *promociju i zaštitu ljudskih prava trans osoba* osim zalaganja za punopravnu zaštitu ljudskih prava trans osoba u okviru zakona i drugih pravih akata, a koje se realizuje kroz ovaj i program javnog zagovaranja i lobiranja, podrazumijeva organizovanje radionica i treninga o ljudskim pravima trans osoba za LGBTIQ zajednicu, institucije, medije, kao i opštu javnost. Tu su i grupe samopodrške za trans osobe koje se organizuju dva puta mjesečno, kao i rad neformalne trans-aktivističke grupe Transovci.

Neformalna trans aktivistička grupa „Transovci“ je grupa koja okuplja trans i rodno varijantne osobe sa ciljem promocije i unapređenja ljudskih prava trans, inter i rodno varijantnih osoba. Grupa „Transovci“ je osnovana u februaru 2016. godine, nakon dužeg vremena okupljanja i građenja kapaciteta osoba unutar LGBTIQ Asocijacije „Queer Montenegro“ koja pruža organizacionu podršku i građenje kapaciteta grupi. Prvo javno djelovanje grupe „Transovci“ bilo je objavljeno kroz uličnu akciju „Prođimo ispod duge zajedno“ povodom Međunarodnog dana vidljivosti trans osoba. Nakon ove, uslijedile su i druge javne akcije podizanja vidljivosti i svijesti o trans, inter i rodno varijantnim osobama, kao što je akcija „Slavimo svoje različitosti“ kojom su obilježeni Međunarodni dan deopatologizacije trans identiteta i Međunarodni dan svijesti o interpolnim osobama.

Kroz svoje djelovanje „Transovci“ sprovode različite aktivnosti u cilju osnaživanja trans, inter i rodno varijantne zajednice, razvijanja raznog kulturno-umjetničkog sadržaja, podizanja svijesti o trans, inter i rodno varijantnim temama, edukacije javnosti i institucija, kao i podizanja kapaciteta same trans, inter i rodno varijantne zajednice za aktivizam na individualnom i grupnom nivou.

U okviru aktivističke grupe „Transovci“ održava se grupa samopodrške za trans, inter i rodno varijantne osobe svakog drugog četvrtka u mjesecu u 17:30h, kao i individualne konsultacije vršnjačke podrške svake srijede.

„Transovci“ takođe pružaju mogućnost besplatnog pravnog i psihološkog savjetovanja za trans, inter i rodno varijantne osobe.

Program *queer umjetnosti i kulture* započeli smo sa razvijanjem 2014. godine. Do sada realizovane aktivnosti na ovom programu podrazumijevaju: organizovanje festivala queer filma „**Merlinka**“ koji je premijeru u Crnoj Gori imao u maju 2014. godine kroz trodnevni program, a čije održavanje je nastavljeno i u 2015. godini; gostovanje pozorišne predstave „**MERLINKINA ISPOVIJEST**“ u okviru Festivala Internacionalnog Alternativnog Teatra „**FIAT**“ u Podgorici; izložbu „**Tu smo – pet godina vidljivosti LGBT aktivizma u Crnoj Gori**“ koju smo organizovali u saradnji sa NVO Juventas, Ministarstvom kulture i Centrom savremene umjetnosti Crne Gore; izložbu dokumentarnih fotografija iz svakodnevnog života LGBTIQ osoba, porodice i prijatelja autorke Maje Kovijanić pod nazivom „**Pronađi razliku**“.

U okviru ovog programa 2014. godine pokrenuli smo umrežavanje i okupljanje domaćih umjetnika koji se bave queer umjetnošću i umjetnošću inspirisanu životima LGBT osoba sa ciljem postavljanja temelja domaće queer umjetnosti i queer umjetničke scene. Od 2015. godine u okviru istog programa pripremamo i objavljujemo crnogorsko izdanje LGBT magazina „Optimist“.

AUTOR

Jovan Ulićević

IZDAVAČ

Kvir Montenegro

Omladinskih brigada br. 6

81000 Podgorica

Tel/Fax: +382 20 657 098, lokal 114

e-mail: contact@queermontenegro.org

www.queermontenegro.org

ZA IZDAVAČA

Danijel Kalezić

DIZAJN I PRELOM

Vanja Gagović

TREĆE IZDANJE